

1. Uvod. Preplitanje umetnosti i revolucije

“... Kada kažemo da je sama revolucija utopija imanencije, to ne znači da je ona san, nešto što se ne ostvaruje ili se, pak, ostvaruje jedino kada se izneverava. Naprotiv, to znači da postavljamo revoluciju kao plan imanencije, beskonačno kretanje, apsolutni prelet, ali na takav način da se te crte povezuju sa onim što realno postoji sada i ovde u borbi protiv kapitalizma i što pokreće novu bitku kad god se prethodna izneveri.“ Žil Delez, Feliks Gatari (*Gilles Deleuze, Felix Guattari*)¹

“U ovom kratkom članku mogu samo ovlaš ocrtati osobitu, vijugavu liniju odnosâ između revolucije i umetnosti koju smo dosad uočili. Ta linija nije prekinuta, ona se nastavlja“² (Anatolij Lunačarski)

U izvesno vreme, u dugom odjeku jedne revolucije, Rihard Vagner (*Richard Wagner*) i Anatolij Lunačarski pišu svoje tekstove o “vijugavoj liniji odnosâ između revolucije i umetnosti“. Godine 1849, pod utiskom propale građanske revolucije u Nemačkoj, Vagner piše svoj spis “Umetnost i revolucija“,³ a oko 70 godina kasnije, 1920/1922, Lunačarski, kao moćni narodni komesar za obrazovanje – podstaknut prvim iskustvima postrevolucionarne kulturne politike nakon uspele Oktobarske revolucije – objavljuje oba odeljka kratkog članka “Revolucija i umetnost.“⁴ Oba naslova minimalno, i u isti mah pregnatno, variraju preplitanje umetnosti i revolucije, pritom odražavaju suprotne ideološke pozicije svojih autora: kod Vagnera izgleda da revolucija sledi umetnost, kod Lunačarskog umetnost revoluciju; na jednoj strani kraljevsko-saksonski dvorski kapelnik i “gezamkunstverker“,^{*} čija su kasnija nacionalistička, šovinistička i antisemitska iskliznuća mogla da ga estetički, kao i politički načine iskoristivom referentnom tačkom za - nacionalsocijalističku ideologiju; na drugoj strani, revolucionar i prisni prijatelj Lenjinov, Lunačarski, tokom dvanaest godina, član Vlade pod Lenjinom i do 1929. pod Staljinom, pre svega u ranim godinama, presudan je za razvoj kulturne politike u Sovjetskom savezu.

¹ Delez/Gatari, *Šta je filozofija?*, str. 127

² Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“, 31.

³ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, objavljeno u julu 1849.

⁴ Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“: Prvi odeljak objavljen je 1920. u časopisu „Komunističeskoe prosvješćenije“, 1922 usledio je drugim odeljkom prošireni ponovni otisak u zbirci „Revolucija i umetnost“ za petu godišnjicu Oktobarske revolucije.

* Gesamtkunstwerk – Vagnerova koncepcija sveobuhvatnog umetničkog dela.

Gesamtkunstwerker – (ironično) tvorac sveobuhvatnog umetničkog dela. (Prim. prev.)

Prepozicije, jedva da bi mogle biti različite, a ipak, oba teksta konvergiraju u nekim paradigmatičnim aspektima, i to na osnovu specifičnih - biografskih povezanosti, kao i na osnovu strukturnih sličnosti kulturnopolitičkih strategija dvaju tako različitih autora. Wagner se u godinama oko 1848. oslobodio gravitacije svog uskog, uglavnom muzičko-teorijskog misaonog radijusa, pod maglovitim uticajem ideja Prudona (*Proudhon*), Fojerbaha (*Feuerbach*) i Bakunjinovih (*Bakunin*) difuznih revolucionarnih tonova. Stav Lunačarskog razvijao se opet u natezanju između, s jedne strane, uzimanja umetnosti u službu već kroz Lenjinovu praksu i radikalnolevih eksperimnata levog proletkultskog krila, s druge strane, do jedne neobično konzervativne pozicije koja se nije protivila samo socijalističkim inovacijama, već podjednako žustro i kulturnom nasleđu građanskog društva. Pred tim ludilom ambivalencije, neodređenosti i rasplintosti obeju pozicija postaje razumljivo zašto se ponešto – i to za naš kontekst upravo najrelevantnije – u ovim inače tako različitim tekstovima do izvesnog stepena slaže.

Wagner je pisao "Umetnost i revoluciju" 1849, u godini svog bekstva u ciriški egzil po slomu Drezdenskog ustanka u kojem je on igrao izvesnu, ne samo publicističku ulogu.⁵ U spisu koji, polazeći od "jadikovke našeg modernog umetništva i njegove mržnje prema revoluciji", želi da pruži "pregledno razmatranje glavnih momenata evropske istorije umetnosti", može se skroz prepoznati Vagnerovo ostajanje pri mislima i pojmu revolucije, uprkos porazu u Drezdenu. Dakako, u godinama 1848/1849. može se uočiti izvesna širina kolebanja Vagnerove pozicije: između radikalno demokratskih zahteva, s jedne strane, i odmerenih vizija pomirenja s nemačkim kneževima, s druge strane, opustio se ne samo Vagnerov stav koji je i u revolucionarnim vremenima bio jasno usmeren na uslove umetničke produkcije, na reforme upravljanja i finansiranja umetnosti; u tom enormnom spektru između revolucije i restauracije kolebalo se uostalom mnoštvo aktera revolucije uopšte.

Po Vagneru, "vekovna revolucija čovečanstva"⁶ koja je skupa s Atinском državom razorila i grčku tragediju, treba sada, u vreme pisanja njegovog eseja o revoluciji, da stvori situaciju koja će tek da omogući umetničko delo budućnosti. Umetnost, po Vagneru, treba razumeti kao "rezultat života

⁵ up. Krohn, „Richard Wagner und die Revolution von 1848/49“; Drusche, „Vorwort“, u: Wagner, *Ausgewählte Schriften*, 13-22. Dok su pobune u Berlinu i Beču bile ugušene već krajem 1848, ustanici u Drezdenu su se u maju 1849. borili na barikadama. Wagner je učestvovao u Drezdenskom ustanku pored svog prijatelja Augusta Rekelu, politički jako orijentisanog drezderskog muzičkog direktora i Mihaila Bakunjinu. Pritom je na strani revolucije delovao kao publicist, učestvovao je na konspirativnim dogovorima, pribavljao oružje za ustanike, štampao i delio letke, slovio je kao poslanik, čovek za vezu i glasnik privremene vlade. U završnoj fazi ustanka bio je čak – lažno – obavezan da potpali Staru operu. Nasuprot Rekelu i Bakunjinu njemu je uspeo beg u Vajmar i kasnije u Cirihi.

⁶ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, 163; za to shvatanje revolucije kao dugog prevratnog kretanja, koje se približava i restaurativnim predstavama, up. dole 25.

u državi“, kao “socijalni produkt,“⁷ i tačnije, kao “veran odraz“ “vladajućeg duha javnosti“⁸. Raspad Atinske države nalazi shodno tome svoj pandan u propasti “velikog sveobuhvatnog dela tragedije.“⁹ Iz savremenog društva i umetnosti kao “industrijske ustanove“ ne može proizaći nijedno umetničko delo koje obuhvata “duh slobodnog čovečanstva mimo svih nacionalnih granica.“¹⁰ Drama kao savršeno umetničko delo može se iznova roditi tek iz revolucije: “Iz svoga stanja civilizovanog varvarstva istinska umetnost se može podići do svoga dostojanstva samo na ramenima našeg velikog socijalnog kretanja.“¹¹ Vagnerovo kolebljivo držanje između kulturnog pesimizma i revolucionarnog patosa, jednoznačno još neopredeljeno u docnijem pristajanju uz totalitet i autoritarizam, svakako mu je već 1849. izmamilo grandiozne tonove: “Samo velika *čovečanska revolucija*, čiji je početak jednom probila grčka tragedija može nam dati i ovo umetničko delo, jer samo revolucija može iz svog najdubljeg temelja – iz novog roditi lepše, plemenitije, opštije, *ono* što je otkinula i splela od konzervativnog duha jednog ranijeg perioda – lepšeg ali ograničenijeg obrazovanja.“¹²

Anatolij Lunačarski pisao je svoj članak “Revolucija i umetnost“ u dve etape. Prvi deo 1920. kao novinski članak, a drugi za istoimenu zbirku povodom petogodišnjice Oktobarske revolucije. Tako je tekst pisan u jednom vremenu kojim doduše više nije hujao sveži elan ruske revolucije, no u kome su nadalje merodavni pojmovi i programi te prve faze. Buržoaska umetnost je u traženoj dikciji revolucionarnog konteksta najpre kuđena kao formalistička, da se “izvodi samo kao komični i budalasti eklekticizam.“¹³ Nasuprot tome, revolucija “sa sobom donosi ideje čudesne širine i dubine.“¹⁴ Otuda najviši kultur-političar Sovjetskog saveza – a ovde Lunačarski 1920. piše još uvek u futuru – očekuje “od uticaja revolucije na umetnost veoma mnogo, prosto rečeno: oslobađanje umetnosti od najgore dekadencije, od čistog formalizma.“¹⁵ Obrnuto, umetnost je kao sredstvo revolucije određena pre svega svojom funkcijom pri agitaciji masa i kao prikladan oblik izraza revolucionarne politike: “Ako revolucija može umetnosti dati dušu, onda umetnost može postati ustima revolucije.“¹⁶

Iako Lunačarski i Vagner u svojoj analizi polaze doduše od krajnje različitih iskustava, stajališta i pojmova revolucije, ipak se mogu uočiti zapa-

⁷ Na i. m., 145

⁸ Na i. m., 156

⁹ Na i. m., 148

¹⁰ Na i. m., 166

¹¹ Na i. m., 169

¹² Na i. m., 166

¹³ Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“, 26

¹⁴ Na i. m.

¹⁵ Na i. m. 27

¹⁶ Na i. m.

njujuće dodirne tačke. Pre svega to su dve zajedničke figure, koje se inače pojavljuju ne samo u ova dva teksta već predstavljaju uopšte sumnjivi recidivi u različitim konceptualizacijama odnosa umetnosti i revolucije.

Prva figura – u spisima koji pojam “revolucije“ propagiraju već u naslovu – sastoji se u relativno neočekivano profanom pitanju o funkciji i finansiranju umetnosti koje su oba teksta označila kao pripadno umetničko-političkom žanru. Protivrečno opštoj tendenciji njegovog članka, da naime samo revolucija može umetnosti stvoriti budućnost, Vagner pre svega pri kraju svoga spisa misli da se ipak i u rđavoj stvarnosti može prepoznati smisao umetničke produkcije: prava umetnost je upravo stoga revolucionarna što ona “egzistira samo u suprotnosti sa važećom opštošću.”¹⁷ Umesto da je ukotvljena u “javnoj svesti“, ona postoji u suprotnosti sa ovom, upravo u svesti pojedinca: “Pravi umetnik koji je već sada dosegao ispravno stajalište, kadar je otuda, pošto je to stajalište ipak večno postojeće, već sada da radi na umetničkom delu budućnosti.”¹⁸ “Umetnik“, nadasve “pravi“, izgleda da za Vagnera predstavlja medijum prelaza između rđavog jeste-stanja i budućeg *treba*.

Pošto se sovjetsko društvo posle revolucije uopšte uzev razume kao prelazno društvo, za njega bi kao celinu moralo važiti nešto slično kao kod Vagnera za umetnost, kod koga se umetnost ujedno afirmiše kao “konzervativna“ ili postaje prosto suvišna. U svom članku Lunačarski opisuje kako je u prelazu ka socijalističkom društvu umetnost ipak još potrebna, da bi se naime revolucionarni sadržaj primao nadahnuto. Državi treba umetnost za agitaciju jer njena forma ima prednost pred drugim formama kvazi-sinestetičkih efekata: “Agitacija se razlikuje od propagande time što ona pokreće pre svega osećanja slušalaca i čitalaca i neposredno utiče na njihovu volju. Ona takoreći dovodi do žarenja sadržaja revolucionarnog proglasa i čini da zasija u svim bojama“.¹⁹

Takvo utemeljenje društvenog značaja umetnosti kako *pre* (Vagner), tako i *posle* (Lunačarski) revolucije priprema tle za nešto trivijalnije pitanje o resursima za umetničku proizvodnju. Iako Vagner isto tako odbija jadanje da su umetnici/ce upravo kroz revoluciju osiroteli, kao što buduću umetnost opisuje kao onu koja samu sebe izdržava (“ta umetnost ne trči za *parama*“²⁰: ako se umetnička praksa jednom etablira kao društveno relevantna – a šta bi bilo relevantnije od revolucije? – onda se u sledećem koraku za nju može zahtevati materijalna podrška. “Započnemo li (...) s oslobađanjem javne umetnosti, jer, kako sam gore nagovestio, upravo njoj treba dodeliti jednu neiskazivo visoku zadaću, jednu neobično važnu delatnost pri našem socijalnom

¹⁷ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, 172

¹⁸ Na i. m., 174

¹⁹ Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“, 27

²⁰ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, 172

pokretu.“²¹ Cilj takvog “oslobađanja“ najbrže bi se – kako Vagner sasvim bez okolišanja objašnjava – postigao time ako bi se umetnost oslobodila od nužnosti industrijske špekulacije, a država i zajednica se odlučila “da umetnike za njihove učinke obešteti u celini, a ne u pojedinačnom.“²² I Lunačarskijev tekst pokazuje se kao prevashodno umetničko-političko lobiranje kad se on žali na kulturno-političke efekte zaokreta u Lenjinovoj privredno-političkoj strategiji, Novoj ekonomskoj politici koja je 1921. dovela dotle da su “oko dve godine bili obustavljeni svi otkupi i porudžbine.“²³ “I zbilja vidimo – dok je agitacioni teatar gotovo potpuno iščezao, pojavljuje se neko golicavo glumište i ono pojilište što je otrov buržoaskog sveta“.²⁴ Takva kritika “povratka na žalosnu prošlost“, koja u svako vreme zvuči savremeno, mogla je ipak biti sprečena u neku ruku revolucionarnim ubrizgavanjem novca: “Ako je vama, čestititim državnicima, zaista stalo do toga da društvenom prevratu koji ste predosećali ubrizgate neki životvorni zalag budućeg lepšeg uljuđenja, onda nam pomozite svim silama (...)“²⁵ Kao da je topos univerzalan, van granica socijalističkog i građanskog društva, pa i Lunačarski uvodi u igru svoj beznađežno partikularni stav prema državi: “Ako je naša računica tačna – a jeste – u to sam siguran, zar neće onda država sa svojom teškom industrijom i moćnim trustovima u svim industrijskim granama, sa svojim poreskim osloncem, sa svojom moći nad emisijom novca, i pre svega sa svojim moćnim idejnim sadržajem, zar neće najposle biti mnogo snažnija od ne znam koliko privatnih kapitalista, većih ili manjih, i zar neće onda poput veličanstvenog (uz to odista kulturnog i plemenitog) mecene podržati sve ono što je u umetnosti živo?“²⁶

Obe pozicije, Vagnerova “leva desnica“ i “desna levica“ Lunačarskog, nisu lišene izvesnog kuriozuma: dok Vagner paradoksalno, upravo posle propale revolucije i bekstva od državnih poglavara preko obilaznice umetnosti, barem retorički traži sredstva za novu revoluciju, Lunačarski, kao visokorangirani član vlade, pokušava da iz potpune nemoći priziva državu kao mecenu. Dešava se ne retko da se s patosom revolucije univerzalno javljaju narasli “kulturni“ partikularni interesi u okvirima tekstualnih toposa umetničko-političkog legitimacionog pisanja, Vagner i Lunačarski čine ovde ipak rane i markantne vrhunce.

Pored sužavanja odnosa umetnosti i revolucije na pitanja finansiranja, javlja se i jedna druga, gotovo protivna opštija figura koja upravo vraća gotovo sve do u sadašnjost: topos totalizujućeg uklanjanja granica između umetnosti i života. Širenje umetnosti na ulicu, među mase, u život, slogani kao:

²¹ Na i. m. 175 d.

²² Na i. m. 177

²³ Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“, 27

²⁴ Na i. m., 30

²⁵ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, 176

²⁶ Lunatscharski, „Die Revolution und die Kunst“, 30

“svaki čovek – umetnik“, “umetnost za sve“ i “od svih“, umetnost koja prekoračuje granice u društveno i političko, to nisu pronalasci avangarde 20. veka, Bojsove (*Beuys*) generacije ili kulturne politike 1970-ih, već gotovo transistijska matrica umetničke prakse i (umetničke) politike. Tragedije bi postale svečanosti čovečanstva – kako se o tome čita kod Vagnera – u jednom slobodnom čovečanstvu, obrazovanje bi moralo postati čisto umetničko: “(...) i svaki čovek će u nekom odnosu zapravo biti umetnik“.²⁷

Za Lunačarskog umetnost se kao masovna svečanost koja obuhvata sve umetnosti pretvara u “izraz misli i osećanja celog naroda.“²⁸ U umetničko-političkim fantazmama totaliteta, kakve su oba autora tendenciozna zastupali, ne zahteva se samo stapanje svih delova umetnosti u jedno totalno, sveobuhvatno umetničko delo, već i integracija “narodnih masa“ – najpre isprobano (za početak) u kulturnim okvirima. Nasuprot istovremenih proletkultovskih eksperimenata sa politizujućim teatrom – od Teatra atrakcija do smeštanja performansa u fabrike²⁹ - estetizovanje političkog odzvanja u oduševljenju Lunačarskog za “sveobuhvatnu akciju” narodne svečanosti koja neizbežno stvara efekte hijerarhizovanja, strukturizovanja i totalizovanja.

Već rano i u pregnantnoj formulaciji, Valter Benjamin (*Walter Benjamin*) je ukazao ne samo na taj instrumentalni odnos estetskog i političkog, već je u prvoj verziji svog članka o umetničkom delu istakao i fašističke pokušaje estetske organizacije masa i naglasio da pre svega masovna reprodukcija (umetničkog dela) ide u susret reprodukciji masa fašističke strategije estetizovanja političkog života: fašizam daje masama da dođu do svog izraza, ne i do svog prava.³⁰

Upravo otuda integracija narodnih masa putem umetnosti ne polazi tek od Rifenštalove (*Riefenstahl*) pa do savremenih masovnih inscenacija, nego, još pre, iz konceptata Vagnera i Lunačarskog. U takvim masa-umetnost odnosima ne radi se o kolažima singularnosti, ni o organizujućim preplitanjima koja žele da dovedu do promene proizvodnih odnosa, ne (radi se) o raspršenoj distribuciji u prostoru, već o integraciji razlika, o deobi koja teritorijalizuje i segmentira prostor radi objedinjavanja mase sredstvima umetnosti. Lunačarski u svom članku sanjari o takvoj težnji ka objedinjavanju, gotovo u duhu svetskog mira: “I zamislimo kakav će karakter poprimiti naše svečanosti, čim uz pomoć opšteg vojnog školovanja proizvedemo mase koje se ritmički kreću; hiljade i desetine hiljada ljudi, i to ne više kao puko mnoštvo, već zaista jednom mišlju obuzeta regularna armija mira!“³¹ Oko deset godina kasnije, Benjamin, pre svega pred pozadinom uspeha fašističkih ma-

²⁷ Wagner, „Die Kunst und die Revolution“, 171

²⁸ Lunatscharski, “Die Revolution und die Kunst“, 28

²⁹ Up. Odeljak “Pozorišne mašine protiv predstavljanja. Ejzenštajn i Tretjakov u plinari“.

³⁰ Benjamin, “Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije, Pogovor”, *Eseji*, str. 147

³¹ Lunatscharski, “Die Revolution und die Kunst“, 28

sovnih priredbi, piše u krajnjoj sažetosti: “Sva nastojanja oko estetizovanja politike konvergiraju u jednoj tački. Ta tačka je rat”.³² A na slično se po svojoj prilici svodi i Vagnerova ideja totalizujućeg uklanjanja granica između umetnosti i života – takođe kao pra-pojava kasnijih koncepata totaliteta: “Tragedije će biti praznici čovečanstva; u njima će snažan i lep čovek, oslobođen svake konvencije i etikete, slaviti slasti i bolove svoje ljubavi, dostojno i uzvišeno ispuniće veliku ljubavnu žrtvu svoje smrti.”³³

Protiv takvih modela totalnog uklanjanja granica i obezgraničavajućeg potiranja umetnosti i života, ova knjiga treba da istraži drugačije prakse, takve koje nastaju u susednim zonama u kojima za ograničeno vreme postaju mogući prelazi, preklapanja i preplitanja umetnosti i revolucije.³⁴ Tokom istraživanja egzemplarnih praksi koje se razlikuju kako od figure uklanjanja granica tako i od figure sinteze, susrećemo pre svega modele jednog-za-drugim, jednog-ispod-drugog, i nepovezanog jednog-pored-drugog umetnosti i revolucije. Takve prakse jednog za drugim, od burne metamorfoze Gistava Kurbea (*Gustave Courbet*) iz umetnika u (umetničkog) političara u Pariskoj komuni, pa do kontinuiranih prelazaka Situacionističke internacionale iz polja umetnosti u polje politike, u potpunosti treba razumeti kao projekte protiv matrice uklanjanja granice i sinteze umetnost/život; isto tako (treba razumeti) tobožnje podređivanje, prividno jedno *ispod* drugog revolucije i umetnosti u sovjetskom produktivizmu, ili nesamerljivo jedno *pored* drugog umetnosti i revolucije kakvo se kao negativno *preplitanje* dogodilo u sukobu bečkog akcionizma i studentskih aktivista/kinja SÖS u bečkom maju 1968.

Ono što treba raspravljati o takvom jedno-za-, jedno-ispod-, i jedno-pored-drugog jesu temporalna preklapanja i mikropolitčki pokušaji *transverzalnog* preplitanja umetničkih i revolucionarnih mašina³⁵ u kojima obe dospevaju do preklapanja, ne da bi se spojile jedna s drugom, već da bi stupile u neki vremenski ograničen, konkretan odnos razmene. Na koji način i u kojoj meri pritom revolucionarne mašine i umetničke mašine “uzajamno postaju sastavni delovi i točkovi jedne drugima,”³⁶ to je najvažniji predmet is-

³² Benjamin, “Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije, Pogovor”, *Eseji*, str. 147

³³ Wagner, “Die Kunst und die Revolution“, 171

³⁴ Za pojmovni razvitak koncepata takvih zona srodnosti i nerazlikovanosti, odnosno, prelaza i razmene pojmovnih komponenti. Up. Delez/Gatari, *Šta je filozofija?* Pre svega 45.

³⁵ Moj pojam mašine razvijam u bitnom prema Delez/Gatariju. Pod mašinom se ne podrazumeva ni jedan čisto tehnički mehanizam (mašinizirani aparat) nasuprot ljudskom, niti neka puka metafora. Mašine su prema tome kompleksni sklopovi koji u jedan mah prožimaju i povezuju mnoge strukture, koji prolaze kroz kolektive i individue, ljude i stvari. Odnos čoveka i mašine u jednoj takvoj koncepciji mašinizacije ne da se više obuhvatiti pojmovima zamene ili prilagođavanja čoveka mašini, već samo u pojmovima povezivanja i razmene. Ali pre svega, pojam mašine po Delez/Gatariju označava i socijalne sklopove koji nasuprot (državnim) aparatima ne funkcionišu na bazi mehanizma strukturizacije, hijerarhizacije i segmentacije. Up. Delez/Gatari, *Anti-Edip*, str. 5 – 41, 340 - 341

³⁶ Guattari, u: Deleuze, *Unterhandlungen*, 40

traživanja ove knjige. Aspekti preklapanja koji su u pojedinim poglavljima knjige ispitivani na istorijskim primerima, podrazumevaju – a da se pritom ne beži u polja fikcije i utopije – neku tendenciju, neku virtualnost, neko više ili manje. Preplitanje revolucionarnih mašina i umetničkih mašina aktualizuje se u više ili manje izraženoj formi u praksama koje se ovde analiziraju. Delimično, preklapanje ostaje tamno ili parcijalno, a delimično puka mogućnost. A ipak se čak i u neuspehu ponovnog približavanja umetnosti i revolucije mogu prepoznati tragovi preklapanja.

Taj postojani element neuspevanja duguje se teškim uslovima na različitim nivoima. Umetnički aktivizam i aktivističku umetnost ne proganjaju direktno samo represivni državni aparati, zato jer deluju u zonama u susedstvu umetnosti i revolucije, njih *ex post* marginalizuju strukturni konzervativizmi istor(iograf)ije i umetnički biznis. Njihov reduktivni parameter, kao rigidno kanonizovanje, fiksiranje na objekt i apsolutizovanje granica polja, uslovljava da aktivističke prakse čim nisu očišćene od svojih radikalnih aspekata, čim ne donose dohodak i kooptirane ne cirkulišu u mašinama spektakla, uopšte ne nalaze prijema u narativima i arhivima političke istorije i teorije umetnosti. Da bi se razbili takvi mehanizmi isključivanja, očekivano teoretizovanje aktivističkih umetničkih praksi mora zaobići ne samo svečana pisanija unutar uhodanih kanona, nego u toku njihovog nastajanja razvijati nova pojmovna polja i preduzimati nova povezivanja sklopova koja dosad u pojedinačnim disciplinama nisu uzimana u obzir.

Za ovaj filozofski i istorijski projekat analize i problematizovanja preplitanja revolucionarnih mašina i umetničkih mašina mogao bi se osmisliti neki (dis)kontinuitet kojem se trajno uskraćuje svaki narativ porekla. U svakom slučaju to je istorija strujanja i lomova, s one strane površnih predstava linearnog napretka ili kretanja od jedne tačke do druge. Kako se tematizovane tendencije preklapanja umetnosti i revolucije nikako ne mogu opisati kao linearni proces učenja – u novim situacijama uvek su se već zaukali novi pokušaji – (a često biva i da se “zaluta“) to i pretresanje tih zaukavanja nikako ne dugujemo nekom istorijsko-filozofskom konceptu linearnog napretka. Kontinuum homogenog vremena valja razbiti (zajedno) s Benjaminom; katastrofi koja se Benjaminovom “anđelu istorije pojavljuje kao napredujuće nagomilavanje ruševina“ ne treba pridodavati još i ono neprestano ponavljanje sile koja se javlja u metodi istorijsko-objektivističke istorije. Ovde ne treba zahtevati ispunjavanje praznog homogenog vremena objektivnim faktima, ni neku čistu teoriju emergencije, štaviše, savremenom bivanju, načinima subjektivizacije i vrtlozima događaja revolucionarnih mašina valja pridružiti adekvatne singularne “tigrovske skokove u prošlost“ “pod slobodnim nebom istorije“³⁷

³⁷ Up. Benjamin, “Istorijsko-filozofske teze”, *Eseji*, str. 87; up. i Novotny, “Der erfasste Körper”, kao i Delez/Gatari, *Šta je filozofija?*, 107 – 144. Problematika proizvodnje linearnih

Ako je ipak iz pragmatičnih razloga blisko dati tom istraživanju početak i kraj onda se nameće neka operativna periodizacija koju bih mogao označiti kao “dugi 20. vek”.³⁸ Dok je istorijska nauka taj vek većinom okarakterisala kao kratak³⁹ na osnovu masivnih odsečaka njegovih 1910-ih godina (Prvi svetski rat i Oktobarska revolucija) i erozije socijalističkih društava u 1980-im i 1990-im godinama, iz ugla gledanja poststrukturalističke teorije revolucionarnih mikropolitika on se, upravo suprotno, pokazuje kao vek koji preskače svoje trajanje. I kod postavljanja “dugog” 20. veka radi se o odsečcima koji (ovaj) vek svakako ne opisuju kruto, pogotovo ne isključivo, kao vek borbe između fašizma i komunizma, između kapitalističkog i socijalističkog oblika društva, konačno kao teleologiju kapitalističke pobeđe. Stvar se ne vrti oko velikih dodirnih podataka između dvaju molarnih moći, već oko molekularnosti i singularnosti događaja koji su proizveli različite fenomene približavanja, uzimanja u obzir i preklapanja estetičkih i političkih strategija.

Dugi 20. vek specifičnog preplitanja umetnosti i revolucije širi se preko 130 godina; počinje – to je poruka ove knjige – s Pariskom komunom 1871, dobija svoj – prethodan i s gledišta istraživanja poglavito operativno uslovljen – kraj u turbulentnom letu 2001. i u antiglobalizacijskim protestima protiv vrha G8 u Đenovi. Kao o svim ograničavajućim odredbama procesnih fenomena, tako je i o ovde izabranim dodirnim tačkama moguće valjano sporiti se o izboru razmatranih umetničkih praksi, kojima drugi autori/ke svakako mogu dodati neke druge. S molekulima moje knjige ja bih u svakom slučaju želeo da uzmem u obzir specifične linije čija singularna specifičnost, jednako kao i njihove više ili manje eksplicitne povezanosti i sličnosti, treba da postanu evidentne tokom razvijanja teksta. Ako je tim linijama svojsvena, pre svega, potraga za uspelim povezivanjima umetnosti i revolucije onda u toj potrazi nikako ne treba podupirati revolucionarne romantičare i herojske umetničke legende. Nijedna istorija revolucionarne transgresije nije nadoknadila štetu za usamljeni kraj Gistava Kurbea u švajcarskom, za kraj Franca Pfemferta (*Franz Pfemfert*) u meksičkom egzilu, za streljanje Sergeja Tretjakova u sibirskom logoru, za kriminalizovanje i medijski progon učesnika u akciji “Umetnost i revolucija” u Beču, za smrt italijanskog aktiviste

naracija u ovom istraživanju, svakako je jednako malo zadovoljena kao i problem geopolitičkog ograničavanja na evropske okvire, kao i (problem) nedovoljne implementacije/obrade feminističkih aspekata teorije revolucije i umetnosti.

³⁸ Periodizacije ove vrste nisu nove i nalaze se kod niza teoretičara/ki iz različitih disciplina: Fernan Brodel (*Fernand Braudel*) Erik Hobzbom (*Eric Hobsbawm*) označavali su 16., odnosno 19. vek kao “duge”, Đovani Arigi (*Giovanni Arigi*) bavio se u ekonomskoistorijskoj studiji *The Long Twentieth Century. Money, Power and the Origin of Our Times* upravo aspektima širenja 20. veka.

³⁹ Up. recimo radove Erika Hobzroma koji se odnose na ovu stvar, ali i članke Jirgena Habarmasa (Jürgen Habermas) ili Okvui Envezor, van discipline ekonomske nauke.

Karla Đulijanija (*Carlo Giuliani*) i zlostavljanje ne samo članova - *FolksTeaterKaravana** po zatvorima u Đenovu, za žene u Pariskoj komuni koje su bile silovane, osuđene prekim sudovima kontrarevolucije ili deportovane, da i ne govorimo o desetinama hiljada mrtvih u pariskoj Krvavoj nedelji.

Istraživanje zona srodnosti revolucionarnih mašina i umetničkih mašina ne može se započinjati bez uzimanja u obzir ponavljanih figura više ili manje tragičnog slamanja i promašivanja za dlaku. Jednako malo ono može prevideti stalno imanentnu mogućnost pretvaranja "revolucionarnih shizoidnih flukseva" u "paranoične fašističke formacije"⁴⁰

Ovde može biti primer ambivalencija Riharda Vagnera kao revolucionara i antisemitskog propagatora, ali i preobraćanje zamašnog broja nemačkih radikalnih levičara posle 1968. u različite desne i radikalno desne niše.⁴¹ Delez i Gatari su u zaključnom odeljku *Anti-Edipa*⁴² naglasili upravo oba ekstremna pola mašine-želje između revolucije i fašizma i teškoću da se oni razmrse. U kontekstu oblika razmene i veza revolucionarnih mašina i umetničkih mašina taj Delez/Gatarijev problem osvetljava se preko najvažnijih avangardnih strujanja 1910-ih godina, i to u okvirima predloga da se razlikuju četiri stava prema mašini, kao egzemplarna za moguće preplitanje umetnosti i revolucije i njihovo raznovrsno propadanje u marginalizaciju ili političku perverziju.

* VolkTheaterKarawane

⁴⁰ Delez/Gatari, *Anti-Edip*, Dodatak: "Zaključni program za želeće mašine", str. 330

⁴¹ Ginter Maške (*Günter Maschke*), pre 1968. aktivist u Studentskom pokretu u Beču, 1968. uhapšen i proteran, otišao na Kubu, a posle pokušaja puča protiv Kastro vratio se u Nemačku kao desni teoretičar i filolog, 1988. bio saosnivač radikalno desnog časopisa "Etappe", piše i za druge ekstremno desne časopise, recimo "Elemente" koji izdaje narodnjačko-antisemitski Seminar u Tuli, takođe je suizdavač desničarske edicije "Bibliothek der Reaktion", Wiener Karolinger Verlag. Horst Maler (*Mahler*), saosnivač RAF-a razvio se u antisemitskog desnog ekstremista i "narodnjačkog propovednika buđenja" (*die Zeit*). Rajner Langhans saosnivač komune K1, pripada "u međuvremenu najprominentnijim figurama ekofašističkom misaonom blagu bliske ezoterične scene" (*Jutta Difurth*). Bernd Rabel (*Rabehl*), aktivist SDS-a u Berlinu i tada najbližiji poverenik Rudija Dučkea (*Dutschke*), danas se ubraja u četvrti stratega poprečnog fronta s narodnjačko-nacionalističkom pozadinom, time što pokušava da redefiniše "Vanparlamentarnu opoziciju" (APO) u jedan nacionalnorevolucionarni pokret. SDS-aktivist Frank Bekelman (*Böckelmann*), početkom 1960-ih saosnivač situacionističke subverzivne akcije, objavio je 1998. knjigu *Die Gelben, die Schwarzen, die Weissen*, jedna, po sopstvenoj definiciji "etnopluralistički" napisana odbrana etnički homogenog nemstva. Zajedno s Bekelmanom bečki prevodilac Fukoa Valter Zajter (*Seitter*) izdaje časopis "Tumult" u kome ogovara "žestoko vonjajuće Turke oko Barndenburške kapije" (br. 17, 121) ili objavljuje članke koji su se prethodno pojavili u radikalno desnom časopisu "Etappe". Njegov renome kao eksperta za Lakana i Fukoa koristi Zajteru za pretumačenje i okretanje udesno francuskih poststrukturalista, kao što on uopšte i podučava "desnoj upotrebi Francuza". Up. za Maškea, Zajtera i Bekelmana: Diederichsen, "Spiriuelle, Reaktionäre und völkische Vernunftkritiker"; za Malera i Rabela: Gretchen Dutschke, "Was Rudi Dutschke zu den Irrwegen der abgefallenen Achtundsechziger sagen würde", kao i Interne-leksikon desnog ekstremizma <http://lexikon.idgr.de>; jedno egzemplarno povezivanje zaplitanja ex-levičara u mrežu "нове desnice nalazi se u članku "Zwei links – zwei rechts: Ex-linke verstricken sic him rechten Netz".

⁴² Delez/Gatari, *Anti-Edip*, Dodatak: *Zaključni program za želeće mašine*, str. 330

Italijanski futurizam prema tome očekuje od mašine da pospešuje nacionalne proizvodne snage i da stvori nacionalnog novog čoveka. Dok je novo na tim “novim ljudima“ određeno pre svega radikalno afirmativnim odnosom prema mašini kao mehanizmu, obilno se prištedelo na mašini kao socijalnoj povezanosti (ili je ona determinisana seksistički, šovinistički, nacionalistički, ratnohuškački). Ravnodušnost prema svim sadržajima, doduše, prividno otvara italijanski futurizam prema svim mogućim ideologijama;⁴³ ipak, kroz određeno ispuštanje, naime, neproblematizovanje proizvodnih odnosa koji tehničkim mašinama ostaju isto onako spoljašnji kao i izmaštanim “mehaničkim ljudima“, futuristička praksa stvara organizacione uslove za fašističku mašinu-želje, isto kao za nacionalističke i militarističke argumentacione linije u (pseudo) levici.

Humanistički antimašinizam – a ovde Delez/Gatari ubrajaju nadrealizam, (nasuprot dadaizmu) kao i Čarlija Čaplina (*Charlie Chaplin*) (nasuprot Basteru Kitonu (*Buster Keaton*)); u predstojećem istraživanju ta struja – otkrivena preko postekspresionističkog “aktivizma“/ “spiritualizma“ (Geistismus) Kurta Hilera (*Hiller*) – pokušava da spasi želju i da je okrene *protiv* mašine. Humanistički antimašinizam pritom ipak mahom zaostaje u patosu spektakularne reprezentacije revolucionarnih sadržaja, a da ne promišlja tehniku i sopstveni položaj u proizvodnim odnosima. Grubo rečeno, on pritom nehumanim formalističkim zahtevima italijanskog futurizma, kao njihov komplementarni odraz u ogledalu, protivstavlja sadržajne i psihološke zahteve. Time on kapitalistički proizvodni pogon snabdeva željama, ne menjajući ga u njegovoj formi.⁴⁴

Ruski futurizam, konstruktivizam i produktivizam nasuprot tome tematizuju uslove proizvodnje i promišljaju mašinu u kontekstu novih, kolektivnim privravanjem određenih proizvodnih odnosa. U kojoj meri ipak proizvodni odnosi – kako Delez i Gatari podmeću – ovde i dalje ostaju spoljašnji mašini, pokazuje se tek u okvirima detaljnije analize postrevolucionarnih umetničkih praksi u ranom Sovjetskom savezu. Između kubističkih i suprematističkih radova, ranih oblika socijalističkog realizma i proizvodne umetnosti levog krila prolet-kulta proteže se široko polje veoma različitih strategija, i što se tiče prevazilaženja mehanizama građanskog polja u umetnosti i različitih metoda postajanja-mašinom recipijenata/kinja. S intenzivnim pokušajima organizovanja učesnika i involviranja publike u proizvodnju umetničkih mašina izdvajaju se barem docnije iz sovjetskih jednako kao iz “zapadnih“ istorija umetnosti istrešeni radikalno levi protagonisti proletkulta od

⁴³ Up. recimo i interes ne samo Musolinija (*Mussolini*) već i Gramšija (*Gamsci*) za italijanski futurizam.

⁴⁴ Up. k tome članak Valtera Benjamina “Pisac kao proizvođač”, *Eseji*, str. 102, i tamo nevedenu kritiku (pravca) *Neue Sachlichkeit* i “aktivizma” Kurta Hilera, kao i poglavlje “Duh i izdaja. Nemački “aktivizam” u 1910-im godinama”.

drugih ranih avangardi. Naročito Agit-Teatar-Atrakcija istražuje nove povezanosti čovek-mašina, tehničkih mašina i socijalnih mašina.⁴⁵ Kraj sveg utilitarnosti zahteva i kraj sveg tehnicizma “Teatra naučnog doba”, proizvodni odnosi su ovde shvaćeni kao imanentni mašini. Ali pošto pozorišni ljudi (mo-
raju) mašinu podrediti sovjetskom državnom aparatu, ona biva – a tu opet sledim Delez/Gatarija – sukcesivno od države podmirivana, kontrolisana i smrvljena.

Konačno, molekularna dadaistička mašinerija podvrgava proizvodne odnose jednom ispitu kroz mašinu želje i sa svojom antimilitarističkom, internacionalističkom, anarhističkom praksom raspiruje vedro deteritorijalizovanje s one strane teritorijalnosti nacije i partije. Ona ostaje uspešna sve dok u okvirima najžešćih napada na umetnost i pod pretnjom batinanja ili prisilnog rada za umetnike/ce taj smeli čin preduzima u preglednim i ograničenim prostorima umetnosti. Međutim, pri pokušaju prekoračivanja granica u političko polje ona pada, jer “politika nije jača strana dadaista”.⁴⁶

Na osnovu tog problematizovanja mašinskog kvaliteta četiri najvažnija avangardna strujanja 1910-ih godina koja su celom širinom nagovestili Delez/Gatari, može se formulirati pretpostavka da je trajno približavanje umetnosti i revolucije možda čak lakše postići na strani “fašističkih paranoidnih formacija”.⁴⁷ Upravo pred tom pozadinom – kao i na bazi strukturno zasnovanih praznina i propusta istorije umetnosti u pogledu političkih aspekata – postoji potreba da se u okviru povezivanja političke estetike i post-strukturalističke teorije revolucije jače osvetli drugi pol, da se detaljnije istraže oni poduhvati koji se na jedan ili drugi način mogu označiti kao “revolucionarni fluksevi” u Delez/Gatarijevom smislu.⁴⁸

⁴⁵ Up. k tome odeljak “Pozorišne mašine protiv predstavljanja. Ejzenštejn i Tretjakov u plinari”.

⁴⁶ Delez/Gatari, *Anti-Edip*, Dodatak: “Zaključni program za želeće mašine”, str. 330

⁴⁷ Up. i analizu istraživača futurizma Manfreda Hince (*Hinz*) koji kontinuitet futurističkog pokreta vidi zasnovan upravo na njegovoj tesnoj kolaboraciji s fašističkim aparatom sile (*Die Zukunft der Katastrophe*, 2): “Futurizmu nedostaje momenat političkog sloma koji je pre svega dadaizmu, nadrealizmu i suprematizmu dao tako kratki životni vek”.

⁴⁸ Deleuze/Guattari, *Anti-Ödipus*, 521; *Anti-Edip*, str.

2. Tri komponente revolucionarne mašine

“Dolazi vreme da se zapitamo ne postoji li, kako teorijski tako i u praksi, jedna pozicija koja omogućuje poštedu od padanja u posed mračnog i terorističkog bivstva države. Drugim rečima, radi se o tome da se potraži neko stajalište koje pruža distancu od predstave po kojoj je konstitucija (ustav) prinudno upisana u državu; radi se o mogućnosti da se misli genealoški i da se učini vidljivom neka konstitutivna praksa. To stajalište postoji: kao svakodnevna insurekcija, kao permanentni otpor, kao konstitutivna moć.“ Antonio Negri⁴⁹

Da bi se mogla adekvatno osvetliti preplitanja umetnosti i revolucije sve do u sadašnjost, treba izraditi jedan savremeni pojam revolucije koji se emancipuje od naracija velikih cezura, pre svega Francuske i Ruske revolucije, koji se u isti mah nadovezuje na mnogostrukost konstitutivnih i revolucionarnih praksi u 19. i 20. veku. Iz tog aspekta gube na značaju i one argumentacione linije koje nisu naučile ništa iz uvida Karla Marksa (*Marx*) iz 1871, da su naime sve revolucije “samo usavršavale državnu mašineriju umesto da su odbacivale tu smrtonosnu moru”.⁵⁰ U vidno polje istraživanja doprevaju, štaviše, one diskurzivne i aktivističke linije koje su poimale i poimaju revoluciju kao nezavršen i nezavršiv molekularni proces koji se ne dovodi nužno u vezu sa državom kao esencijom i univerzalijom⁵¹, već nastaje *pre* države i *van* države. Poststrukturalistička teorija revolucije koja to treba da razvije projektuje revolucionarnu mašinu kao trojstvo, nadovezujući se na Antonija Negrija. Tri pojedinačne komponente revolucionarne mašine, kako se one i u analizi mogu jasno izdvojiti, među sobom se diferenciraju i aktualizuju u svom uzajamnom odnosu; njihovo parcijalno preklapanje i nerazličitost određuje konzistenciju događaja kao i pojma revolucije. Revolucionarna mašina kontinuirano prelazi svoje komponente, ona se zbiva u odvijanju insurekcije (pobune), otpora i konstitutivne moći.

⁴⁹ Negri, “Repubblica Costituente“, 77

⁵⁰ Marx, “Erster Entwurf zum, Bürgerkrieg in Frankreich” MEW 17, 539; Marx, “First Draft of “The Civil War in France”, MEW 17, 539 (<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/drafts/cho1.htm#D1s1>)

⁵¹ Up. k tome i Foucault, “Staaatsphobie“

Jednodimenzionalni ustanak kao preuzimanje državnog aparata

“Za razliku od policijskog shvatanja koje revoluciju razume isključivo sa stanovišta uličnih nemira i gungule, tj. sa stanovišta ‚nereda‘, shvatanje naučnog socijalizma u revoluciji vidi pre svega dubokosežni unutrašnji zaokret u socijalnim klasnim odnosima.“ Roza Luxemburg (*Rosa Luxemburg*)⁵²

Aprila 1917. u licu Lenjina, iz ciriške Špiglgase (Ulica ogledala), gde je Lenjin nekoliko meseci stanovao preko puta *Kabarea Volter* i nisko cenio glasnoću dadaističke razuzdanosti, reimportovala se revolucija u blindiranom (i plombiranom) vagonu kroz Nemačku za Petrograd. Time su mase februarske revolucije dobile svog protagonistu, a sam Lenjin šansu, najpre u Julskom ustanku, a potom u Oktobarskoj revoluciji, da se umeša u revolucionarno zbivanje. S jurišem na Zimski dvorac 25. oktobra 1917. boljševicima se otvorio put da sprovedu veliku socijalističku revoluciju.

Ovaj kratki zaplet jednog dramatičnog revolucionarnog filma i njegovog herojskog protagonista u svojoj je radikalno skraćenoj montaži jednako malo istinit koliko bi bilo moguće u bilo kom obliku adekvatno odslikati bogatu diskurzivnu strukturu i mnogostrukost revolucionarnih akcija u decenijama pre i godinama posle. A ipak je on slično, ovako ili onako, predstavljao podlogu za hiljade revolucionarnih priča; one koje su u reinscenacijama 25. oktobra proizvodili socijalistički spektakli, one koje su rado htele da forsiraju subverzivnu ulogu Nemačke pri raspirivanju Ruske revolucije, one koje su pokušavale da iz istorijskih čitanki izbrišu Trockog kao vojnog organizatora i kongenijalnog partnera Lenjinovog, ili prosto one koje su lansirale jednostavne duše kojima kompleksnije i dugotrajnije revolucionarne povezanosti nisu bile pristupačne.

Odvijanje i kasnija interpretacija Ruske revolucije stvorili su utisak o uspešnoj revoluciji više nego drugi ustanci, bune i revolti, ali i više nego revolucionarne teorije u upotrebi, a u isti mah te predstave i zacementirali. Izgleda kao da su s lenjinskom cezurom pokretne slike revolucije zaustavljene, kao da su pojmovi, interpretacije i fantazije revolucionarnog kretanja za neko vreme utvrđeni. Dugo, povezano kretanje koje se krije već u latinskom smislu reči *revolvere*, revolucija kao stalno okretanje prilika, kod Vergilija recimo u slici morske plime i oseke, koja se u novovekovnim upotrebama pojma revolucije ponovo našla u astronomiji kao kružno kretanje planeta.⁵³ U skladu

⁵² Luxemburg, “Massenstreik, Partei und Gewerkschaften“, 121

⁵³ Arendt, *Über Revolution*, 50-53, (Arent Hana, *O revoluciji, Odbrana javne slobode*, str. 34-38) opisuje prve političke upotrebe pojma, između ostalog na primeru Engleske u 17. veku čak

s kretanjem planeta – kako je Hana Arent (*Hannah Arendt*) mislila⁵⁴ - ta ideja revolucije je toliko neodoljiva da je procesualno značenje pojma iščezlo s utvrđivanjem slike velike cezure.

I ikone revolucionarnih pokreta 19. i 20. veka – koliko god različite a katkad međusobno srodne njihove teorije mogle biti – začudo su saglasne u zajedničkom cilju, a u tom što im je zajedničko je i njihova ograničenost: u jednodimenzionalnom sužavanju revolucije na jednu tačku, u predstavi o revoluciji kao preuzimanju državne vlasti. Revolucija se time redukuje na proces grabljenja vlasti kao oružanog ustanka kojim monopol državne sile treba da pređe u druge, “bolje“ ruke. Da bi prosto preuzimanje državnog aparata koji se progresivno osamostaljuje moglo biti kontraproduktivno za revolucionarne ciljeve, videli su samo retki, a među njima Marks u svojoj analizi Francuske u prvoj polovini 19. veka: “Svi prevrati su tu mašinu usavršavali umesto da je razbiju. Stranke koje su se naizmenice borile za vlast smatrale su zauzimanje te ogromne državne zgrade za glavni plen pobediočev”.⁵⁵ Iako je Marks već 1852. problematizovao preuzimanje državnog aparata, ono ostaje prosto spleten recept iza najrazličitijih marksističko-lenjinističkih diskursa 20. veka: nad svim dominirajuće jezgro revolucije jeste osvajanje države, da bi se u svakom slučaju *iza toga* stvorilo jedno novo društvo.

Puno se pisalo o problematikama takvog jednodimenzionalnog koncepta – i njegovih komponenti, od centralističke organizacione forme (avangarde-) partije pa do načina subjektivizacije klasno svesnih ili organskih intelektualaca kao posrednika/ca oslobađanja *drugih*. Na ovom mestu treba da budu istaknuta pre svega dva međusobno korelativna aspekta tih strategija sužavanja: prvo, linearna, teleološka predstava koja jasno razdvaja jedne od drugih kao fenomene različite komponente revolucionarne mašine poput tačaka na nekoj vremenskoj liniji, postavlja ih u utvrđeni vremenski *sled* u neki model nizanjanja jednog za drugim i time izaziva pre svega jednu hijerarhiju komponenti; i drugo, problematičan stav koji želi da popravi državni aparat prosto novim *ličnostima* i *sadržajima*, ne menjajući temeljno samu njegovu *formu*, ne inovirajući, time načelno ne dovodeći u pitanje državnu formu.

“Teorija faza škodi svakom revolucionarnom pokretu“, piše Žil Delez⁵⁶ i time se odnosi pre svega na Lenjinova uputstva za revoluciju⁵⁷: u prvoj fazi

kao “retrogradno kretanje upravljeno na neku unapred određenu tačku pa se kao takvo odvija unazad“. Revolucija u posebnim slučajevima, dakle, paradoksalno može značiti isto što i kontrarevolucija, ili barem restauracija nekog ranijeg stanja. Ono što svakako ide suviše daleko jeste filološko-etimološki zaključak Arentove (54 d.) da latinska reč re-volvere znači zapravo okretanje natrag nekog istorijskog procesa. To nije tako, prefiks re- u latinskom znači mnogo više kretanje na pravo mesto nego kretanje u nazad.

⁵⁴ Arent Hana, *O revoluciji, Odbrana javne slobode*, prevod: str. 36, Up. takođe Kristeva, *Revolt, She Said*, 85 i 100

⁵⁵ Marx, “Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte“, MEW 8, 197 i u srpskom prevodu: Karl Marks, “Osamnaesti brimer Luja Bonaparte“, str. 112

⁵⁶ Deleuze, “Vorwort. Drei Gruppenprobleme“, 16

dopustiti masovnu spontanost, na talasu spontanosti surfovati sve do prevrata da bi se potom u jednoj postrevolucionarnoj fazi uvela utoliko jača centralizacija; najpre bazična demokratska i sovjetsko-republikanska mobilizacija, potom nasilna revolucija, zatim diktatura proletarijata (s nedefinisano udaljenim horizontom “odumiranja države”).⁵⁷ Na crtačoj tabli predrevolucionarnih partijskih funkcionera može se pronaći jedan takav stupnjeviti model koji pojedine komponente revolucionarne mašine dovodi u niz koji se pojavljuje planski i nužno. A kako se može spoznati na sledu Ruske revolucije, nije se ispostavilo kao nemoguće da se taj razvoj, na izvestan način, uspešno pretvori u stvarnost. Ali, ono što je između ostalog uočljivo na konkretnom razvitku Sovjetskog saveza jeste: upravo uvođenje takvog faznog modela anticipirajući trajno upisuje odnose moći, progresivno meri uspeh revolucionarnog procesa događajem građanskog rata i preuzimanjem državnog aparata, što na kraju utiče na iščezavanje svih drugih komponenti.

U političkoj teoriji Delez/Gatarija, upravljenoj protiv svih faznih konceptata revolucije, preplitanje pojedinih komponenti revolucionarne mašine u susednim zonama razume se kao ne-linearno. Komponente nisu ni apsolutne alternative, koje bi trebalo da se odigravaju jedne protiv drugih, niti bi ih trebalo idealizovati po nekom stupnjevitom modelu – najpre opravdana spontanost, potom centralizacija, i tobože jednom (=realno nikad) decentralizacija organizacije i rasipanje programatike u društvo. U svakom slučaju, one se mogu odvojeno prosuđivati u analizi, ali *in actu* one čine komponente jednog stalno pokretnog prekrcavališta, u kome su irelevantni pre i posle, početak i kraj. Revolucionarna mašina izvorno ne funkcioniše od iznenadnog proloma pa do nekog drugog kraja, ona se kreće *preko* i *kroz* sredinu, kroz silovitu i postojanu sredinu, “mesto na kome se stvari ubrzavaju”.⁵⁸ To kretanje *preko sredine* znači pre svega da ono ne ide od jedne tačke do druge, od jednog carstva u drugo, ili od ovostranosti kapitalizma u onostranost socijalizma. Naprotiv, na ravni imanencije revolucionarnih prolaza ne može se predstaviti nikakva onostranost, a time takođe nikakav prelaz ka socijalizmu, ili već ka čemu. Analogno tome se izlaže i predstava o fazama revolucije, linearnog polaženja od jedne revolucionarne etape do druge.

Ali pre svega ispostavio se kao jalov – u varijanti Ruske revolucije odigran i često kopiran – pokušaj da se po preuzimanju vlasti stvori novo društvo, a uz pomoć jedne *partije*, čiji je organizaciona gradnja u obliku i cilju usmerena upravo na *preuzimanje* države. Već u gradnji partije *konstituiše* se

⁵⁷ Up. pre svega Lenjinov spis napisan u avgustu/septembru 1917. *Država i revolucija*

⁵⁸ Već je Engels, kao priređivač 1891, u svom uvodu za novo izdanje Marksovog “Građanskog rata u Francuskoj” (MEW 17, 625) koncipirao konačno rušenje državnog aparata kao pomereno za neko neodređeno vreme, “sve dok generacija uzrasla u jednom novom, slobodnom društvu ne bude kadra da svu tu državnu starudiju odbaci od sebe.”

⁵⁹ Deleuze/Guattari, *Tausend Plateaus*, 41 d. i Deleuze/Guattari, *A Thousand Plateaus*, 41f.

jedna moć koja isključuje svaku *konstitutivnu* moć.⁶⁰ Konstituisana partijska moć postavlja uslov nemogućnosti da iz same sebe nastane jedna inovativna, konstitutivna moć. Partija je stvorena za to da učestvuje u državnom aparatu ili da ga preuzme.⁶¹ Uzajamnim uslovljavanjem partijske i državne okamenjenosti gubi se iz vida potraga za alternativnim oblicima organizacije i organizovanja: "Teorijska privilegija koja se priznaje državi kao aparatu vlasti na izvestan način povlači za sobom praktičnu koncepciju jedne vodeće, centralizujuće, i na osvajanje državne vlasti upravljene partije; obrnuto, pak, opravdava se taj organizacioni model partije kroz tu teoriju vlasti."⁶²

Afirmacija (katkad i obožavanje) državne forme je isto toliko načelan koliko i u istorijskim iskustvima ponavljan problem levice: svugde se trošilo i troši se više energije za to da se stiša žudnja za preuzimanjem države, nego da se potraže i isprobaju alternative za državnu formu. Revolucije, kao preuzimanje nacionalne države, čine moćni aspekt istorijskog toka koji sa dva "valjka" gazi preko praksi koje nisu fiksirane na državu, poput anarhosindikalizma, sovjeta i različitih radničkih saveta ili jugoslovenskog samoupravljanja: najpre forsiranjem konstituisane moći protiv konstitutivne i, *ex post*, proterivanjem alternativa konstituisanoj moći iz naracija.

I svuda tamo gde je bilo socijalističkog preuzimanja vlasti, ni u zamecima se nije ostvarilo temeljno menjanje društvenih organizacionih formi. Ali upravo takva elementarna prerada, stalna otvorenost socijalnih struktura i osiguranje protiv zatvaranja, bile bi cilj neke ofanzivne prakse koja proizvodi nešto različito od kopija i varijanti onoga što postoji. Da bi se predupredila strukturalizacija u državnom aparatu, radi se – izraženo pojmovima Feliksa Gatarija – o pronalaženju mašina koje načelno sprečavaju tu strukturalizaciju. "Problem revolucionarne organizacije u osnovi je problem ustrojenja institucionalne mašine koja se odlikuje posebnom aksiomatikom i posebnom praksom; misli se na obezbeđenje da se ona ne zatvara u različite socijalne strukture, naročito ne u državnu strukturu koja naizgled čini kamen temeljac vladajućih proizvodnih odnosa, iako više ne odgovara sredstvima proizvodnje. Imaginarna zamka, 'ogledalce za ševu', sastoji se u tome što danas izgleda kao da izvan tih struktura ne postoji ništa što bi se dalo artikulirati. Revolucionarna socijalistička namisao koja je kao cilj postavila *osvajanje političke moći države* i identifikovala je s instrumentalnim nosiocem vlada-

⁶⁰ K pojmovima konstitutivna (konstituišuća) i konstituisana moć up. odeljak "Konstitutivna moć. ... i da se revolucija ne završava".

⁶¹ Moje primedbe na ovom se mestu odnose upravo na klasični organizacioni oblik partije, ali ne (govore) protiv nužnosti organizacije i time protiv svakog organizovanja. Up. k tome Marchart, "Der durchkreuzte Ort der Partei", 207 d., koji ocrta jednu sliku koja se sjajno ovamo uklapa: Mesto partije presecaju socijalni pokreti, i to raskršće mrsi račun partijskom obliku; mesto partije se otuda mora ostavljati praznim, a u isti mah biti u potrazi za trajnijim organizacionim oblicima za pokrete "slobodne opozicije".

⁶² Deleuze, *Foucault*, 47

vine jedne klase nad drugom, s instrumentalnim obezbeđenjem poseda nad sredstvima za proizvodnju, uhvatila se na taj mamac.“⁶³ Državni aparat kao “mamac“, kao požudna konstanta levice, to ovde upućuje na dve stvari: na žudnju revolucionara prema državnom aparatu, i na funkciju partije i države kao “mamca“, kako su one delovale u postrevolucionarnim socijalističkim društvima gotovo kroz ceo 20. vek.

U *settingu** nastupajućeg 21. veka, u isto tako realnim postrealsocijalističkim odnosima kao takvim, u kojima izgleda da nacionalne države tendenciozno gube na uticaju, još jednom se sasvim drukčije postavlja pitanje države kao “mamca“. “Država, onakva kakvu poznajemo, sada stoji izvan fundamentalnih ekonomskih procesa. Institucionalizovanje ,veletržišta’, perspektiva uspostavljanja super-država uvišestručava mamac hiljadostruko(...)“⁶⁴ Gatari ovde – uostalom slično kao Majkl Hart (*Michael Hardt*) i Antonio Negri tri decenije kasnije u *Imperiji (Empire)* sasvim paušalno podcenjujući⁶⁵ odgovornost i odsad kao i dosad relevantnu funkciju nacionalnih država – nailazi na paradoks koji danas – u istovremenom širenju ekonomske globalizacije i “svetskopolicijske“ funkcije *jedne* nacionalne države “in War against Terror“ - mora biti raspravljan krajnje protivrečno: argument za preuzimanje državnog aparata morao bi zapravo sukcesivno gubiti svoju privlačnu snagu ako rastuće umrežavanje globalnih ekonomija – ono što Gatari 1969. nemarno naziva “institucionalizovanje ,veletržišta“ - i nadnacionalna državna organizacija primetno ograničava političko polje realno postojećih nacionalnih država. A ipak izgleda da je isti mamac samo promenio udicu. Iako nastaju novi sistemi moći u kojima se menja forma i funkcija države: državni aparat u svojoj vidljivosti i napadljivosti i dalje ostaje predmet požude.

S jedne strane, to je u vezi s tim što sistem globalne ekonomije dosad i odsad postojećim državama i njihovim nadnacionalnim savezima svih komponenata i dalje dodeljuje njihove specifične funkcije. Pritom je diskurs liberalne, predstavničke demokratije teren koji, odsad kao i dosad, prihvata i priziva nacionalnu državu kao centar. Uz to država uvek iznova dobija značaj kao instrument represije i upravljanja diverznim transformacijama (od paradigme fabrike do paradigme društva za pružanje usluga, od društva disci-

⁶³ Guattari, “Maschine und Struktur“, 137. Pojam “ogledalce za ševu“ (na nemačkom – Lerenblende=zasena za ševe) je prevod sa francuskog: *miroir aux aluettes* je naprava koja pomoću postavljenog ogledalceta blješti na suncu, služeći time kao mamac za hvatanje sitnih ptica.

* Autor povremeno u tekstu koristi engleske reči u frekventnoj upotrebi u diskusionom vokabularu, pre svega na mreži a i uopšte u savremenom intelektualnom diskursu. Pošto je ova reč u knjizi upotrebljena na više mesta ostavljamo je bez prevoda na srpski (prim. prev.). Značenja reči *setting* koja ovde dolaze u obzir su: okvir, okruženje, okolina, udešenje, tok (pravac) struje.

⁶⁴ Guattari, “Maschine und Struktur“, 137

⁶⁵ Za kritiku ovog preuranjenog oprostaja od nacionalne države up. Arrighi, “Entwicklungslinien des Empire: Transformationen des Weltsystems“, 24-28

pline do društva kontrole, od fordističkih do postfordističkih radnih odnosa, od socijalne- i države blagostanja (*welfare*) do *work-fare* države. Dakle, mi se nalazimo u situaciji u isti mah s ove i s one strane nacionalne države; u situaciji s *one strane* povećava se “mamac“ u vidu nadnacionalnih saveza i mešanih spojeva između politike i ekonomije, dok s *ove strane* izgleda da se fiksiranost revolucionarne prakse na državu i sanjarije o preuzimanju vlasti hrane prosto iz tradicije i uhodanih revolucionarnih naracija, te da u izvesnoj meri ignorišu promenjene odnose.

Delez i Gatari su 1980. u svojoj “nomadološkoj raspravi“ o ratnoj mašini u delu *Hiljadu platoa* preduzeli jedan novi pokušaj da opišu odnos državnog institucionalizovanja i revolucionarnog pokreta u njegovoj savremenoj kompleksnosti⁶⁶: ovde oni, u višestrukosti i nastajanju, razlikuju državni aparat s njegovim binarnim segmentiranjem i, izvan njegove suverenosti i iznad njegovog zakona, ratnu mašinu “koja za cilj zapravo nema rat“.⁶⁷ Koncept ratne mašine u Delez/Gatari-jevoj rizomatskoj teoriji sveta je dalekosežan i veoma težak. Pritom, “rat“ ne podrazumeva ni, po Hobzu (*Hobbes*), neko prirodno stanje koje bi trebalo savladati, ni neko skroz podređeno sredstvo državnog aparata.⁶⁸ Obrnuto, sâmo razlikovanje ratne mašine i državnog aparata takođe ne sledi neku crno-belu šemu po kojoj bi se ratna mašina stalno postavljala kao revolucionarna mašina prema reakcionarnoj državi.⁶⁹ Odnos priznavanja između rata i države može se okretati u oba pravca. Klasičan model bi bio da država sebi prisvaja ratnu mašinu i čini je instrumentom. Međutim, funkcija mašine menja se već prema konkretnim uslovima njene primene. Recimo, multinacionalni sistem globalizujuće ekonomije sâm nije državni aparat koji urezuje granice prostora, segmentira ga i “broji“, štaviše, to je apstraktna mašina koja proizvodi gladak prostor koji treba da prepregne i kontroliše čitavu zemlju, a time opet državne aparate. Specifičnim preplitanjem segmenata državni aparat može pokrenuti tu mašinu, ona sama pak ne zavisi od države.

Delez i Gatari su u toj povezanosti otkrili specifičan oblik obrtanja poznate Klauzevicove (*Clausewitz*) rečenice: Politika (globalizovanom ekonomijom prisvojene apstraktne mašine) je nastavak (potencijalnog) rata (još neprisvojene ratne mašine protiv državnog aparata) drugim sredstvima (sredstvima totalnog rata/“totalnog mira“, koji nema za cilj uništenje/preuzimanje/kontrolu državnog aparata i njegove armije, već (uništenje/preuzimanje/kontrolu) stanovništva): Moglo bi se reći da se prisvajanje

⁶⁶ Deleuze/Guattari, *Tausend Plateaus*, 482-585

⁶⁷ Na i. m. 580

⁶⁸ Za odnos države i rata up. Revel, “Die Gesellschaft gegen den Staat. Anmerkungen zu Clastres, Deleuze, Guattari und Foucault“.

⁶⁹ Delez/Gatari sami su na više mesta ukazivali na tu ambivalenciju ratne mašine, up. recimo *Tausend Plateaus*, 534 i 582-584 kao i moja izvođenja za prilog pojmu mašine kod Delez/Gatarija, gore 6, kao i 9-11.

preokreće ili, štaviše, da države naginju tome da oslobode ili dograde moćnu ratnu mašinu u kojoj su sami tek delovi koji mogu biti protivstavljeni ili pridodati.⁷⁰ Ova – iz državnih aparata proizašla – globalna apstraktna mašina ispoljava se po Delez/Gatariju u dva vida koja slede jedan za drugim: prvi je fašizam koji organizuje totalni rat kao neograničeno kretanje, koje ne postavlja nikakvu svrhu izvan sebe. Drugi je onaj postfašistički vid koji se razvio u hladnom ratu u kombinaciji imperijalnog sovjetskog komunizma i “War against Communism“. Njegova aktualna forma opstojava u paralelnom kretanju rastuće rigidnosti efekata ekonomske globalizacije i policijskih akcija “in War against Terror“. Za Delez/Gatarija ta apstraktna mašina, za razliku od totalnog rata fašizma, za cilj ima totalni “mir“, jedan “mirom“ nazvani oblik totalitarnog terora. “Totalni rat je prevaziđen, on se preobrazio u jedan još strašniji oblik mira. Ratna mašina ima svrhu da preuzme svetski poredak i države su još samo objekti ili sredstva koja se prilagođavaju toj novoj mašini.“⁷¹ Dođue, globalna politička situacija otima se previše jednostavnim objašnjenjima, no zamršeni odnos nacionalnih država i transnacionalnih/globalnih ne-državnih sklopova svakako se i posle 11/9 može dobro objasniti preko odnosa državnog aparata i ratne mašine: “(...) mora se pratiti realno kretanje na čijem kraju države, pošto su prisvojile ratnu mašinu i prilagodile se njoj svrsi, ponovo uspostavljaju jednu ratnu mašinu koja sebi postavlja za cilj da sebi prisvoji države i da preuzme sve više političkih funkcija“.⁷²

U toj kompleksnoj povezanosti i odnos između revolucije i preuzimanja države postaje sve komplikovaniji. Dok je još početkom poslednjeg stoleća preuzimanje države imalo fantazmatični kvalitet, izvan načelne diskusije o *formi* države, državni aparat postaje sve više zamagljen i kao realno, konkretno polje za napad. Ili moramo poći odatle da je cilj revolucije možda bio uvek zamagljen, te da upravo samo na osnovu njegove zamagljenosti uvek iznova biva preusmeren na prostu požudu za preuzimanjem državnog aparata?

Levi teoretičari/ke su već u 19. veku bili svesni gorućeg problema fundamentalne promene, ukidanja državnog aparata, i ruku pod ruku s tim, razvoja novih organizacionih formi, s tim da se te forme ne utvrđuju unapred. Recimo, u “Građanskom ratu u Francuskoj“ Marks uprkos tačnoj analizi Pariske komune ne navodi šta se tačno desilo ili šta je trebalo da se desi nakon rušenja državne vlasti. To ima svoj dobar razlog u tome što ni Savet komune, ni radnički saveti, ni sovjeti ne treba da budu fetišizovani kao zamrznuti modeli, već pre da svaka bitka donosi nove forme sopstvene organizacije. Ipak, nasuprot tome, u socijalističkoj stvarnosti ideja se zamrzava u frazu, recimo kao kad Lenjin emfatički određuje socijalizam kao “Sovjeti plus elektrifikaci-

⁷⁰ Deleuze/Guattari, *Tausend Plateaus*, 582

⁷¹ Na i. m. 582 d.

⁷² Na i. m. 583

ja“, kao i kod kasnijih sasvim dobronamernih interpretacija istorijskih revolucija u kojima se nove organizacione forme samo postuliraju bez konkretnog izvođenja.

Tako i Slavoj Žižek u Uvodu svoje knjige o Lenjinu polazi od toga da se u Lenjinovom projektu 1917. godine radilo o radikalnom imperativu da se razbije buržoaska država, štaviše, *država kao takva*, te da se razvije neka nova komunalna forma “u kojoj bi svi sudelovali na prečišćavanju društvenih pitanja“. ⁷³ Uzimajući u obzir šira istorijska zbivanja ova interpretacija deluje nategnuto. U svakom slučaju, poentu Žižekove knjige – na izvestan način protiv njenog autora – vidim u tome da Lenjinovo ime slovi za jedan rašireni diskurs koji je u završavajućem 19. i otpočinjućem 20. veku forsirao pitanje o mogućim oblicima revolucionarne politike. Taj diskurs nipošto nije bio jednoznačno determinisan, a nije to bio ni 1917; on se hranio iz mnoštva mogućih pozicija, što objašnjava i pokretljivost same Lenjinove političke pozicije i njegovog pisanja. U širokom polju socijaldemokratskih, socijalističkih, komunističkih, individualnoanarhističkih, anarhosindikalističkih pozicija, koje su stalno otvarale nova referentna polja, rađale su se beskonačne kombinatorne mogućnosti revolucionarnih mašina. Na kraju krajeva taj je diskurs i poučan za analogizovanje i diferenciranje s današnjim problemskim situacijama.

Dakle ako Žižekova knjiga predstavlja pokušaj “da se ponovi Lenjin“, ⁷⁴ upravo onaj Lenjin koji je nestao iza proliferovanih dogmi marksizma-lenjinizma, onda bih ja išao još dalje insistirajući na poenti, da se radi o tome da se ponovi “Lenjin“-*diskurs* – onaj diskurs koji je nastao u Evropi pre svega u godinama između dveju revolucija, 1905. i 1917: nipošto ne u spisima samog Lenjina, nego u debatama oko Druge internacionale, socijaldemokratije i radničkih sindikata, oko odnosa između socijalističkih i anarhističkih pokreta, oko boljševika i menjševika, oko prikladnih organizacionih formi, oko avangardne partije i diktature proletarijata, oko odnosa spontanijih akcija i kadrovskog organizovanja, oko proleterskog i političkog masovnog štrajka, puno se toga artikulisalo što bi danas bilo vredno da bude “ponovljeno“ - ili barem da svesno *ne* bude ponovljeno. Donekle u analogiji s Lenjinovom odlukom da ne napiše sedmo i poslednje poglavlje *Države i revolucije* o “iskustvima ruskih revolucija 1905. i 1917.“ Žižek u svakom slučaju očigledno proneverava taj diskurs i zato se fokusira na usamljene odluke njegovih protagonista. Recimo Lenjinove manevre u međuprostoru između Februarske i Oktobarske revolucije 1917, on opisuje kao teorijske i praktične pripreme usamljenika

⁷³ Žižek, *Die Revolution steht bevor*, 9

⁷⁴ Na i. m. 187: “Ponoviti Lenjina znači prihvatiti ,da je Lenjin mrtav‘, da je njegovo rešenje doživelo slom, čak zastrašujući slom, no da je u njemu bila jedna utopijska iskra koja vredi da bude sačuvana. (...) Ponoviti Lenjina ne znači ponoviti ono što je Lenjin učinio, već ono što nije učinio, njegove propuštene prilike.“

koji se iz egzila vraća kući u revoluciju, a isto tako usamljenog vidi i nekog ko saznaje povoljnosti vremena za nužno ponavljanje revolucije.⁷⁵

U analogiji sa provalijom između Francuske revolucije između 1789. i 1793, po Žižeku postaje nužno ponavljanje Ruske revolucije, jer “prva revolucija” nije promašila samo sadržaj nego i samu formu, ostala je zarobljena u staroj formi, te time postaje nužna druga revolucija.⁷⁶ U odnosu na teoretizovanje ustanka – kao nikako jednodimenzionalnog ureza – bez sumnje se treba složiti s tim, pri čemu svakako ostale komponente revolucionarne mašine ostaju zamagljene. Načelno pitanje u tom kontekstu međutim glasi: Zašto posle druge revolucije ne i neka treća? Zašto ne čak beskonačan niz prevrata koji predupređuje figuru preuzimanja državnog aparata i fenomen zamrzavanja i strukturalizacije organizacione forme stalnim novopronalaženjem organizacije? Jer država se kao takva i posle 1917. bila jako udaljila od toga da bude razbijena, od parole “sva vlast sovjetima”, a o zameni državnog aparata novim komunalnim formama društvene uprave posle Oktobarske revolucije gotovo da se više ništa nije moglo čuti. Lenjin i boljševici upravo državni aparat nisu radikalno zamenili sovjetima; uzdržali su se od toga da podstaknu kako spontan tako i uspešan proces organizovanja radničkih i vojničkih saveta. Umesto toga pod nazivom “diktatura proletarijata” i uz pomoć ideoloških figura kao “prelaz” i “odumiranje države”, pre svega je šire sprovedena vlast partije.

Gatari je u vezi s odlukama 1917. godine i za vreme Oktobarske revolucije ukazao na to da upravo lenjinistička partija ni na koji način nije bila kompetentna da “pospeši originalan proces institucionalizacije koji je izvorno bio na delu pri uspostavljanju sovjeta”.⁷⁷ Naprotiv: umesto da iskoristi šansu trajnog i potencijalno permanentnog urezivanja, partija, koja je “još juče bila građevina u suterenu izgrađena je kao embrionalni državni aparat”.⁷⁸ Za ukidanjem sovjeta sledilo je isključivanje, docnije proganjanje svake opozicije. U području organizacije rezultat je bio “kancerozna proliferacija tehnokratija u politici, pri policiji, u vojsci, u privredi”.⁷⁹ Slavoj Žižek ipak istrajava ne samo na figuri protagoniste Lenjina u 1917. godini, koji je sa zauzimanjem centra moći za duge decenije gotovo ugušio “Lenjin“-*diskurs*, on ne ulazi ni u – nipošto tek sa Staljinom započete – problematične evolucije u Lenjinovoj postrevolucionarnoj politici. On bi želeo da spasi Lenjina (iz) 1917. godine koji stupa na provaliju koja odvaja konture političke borbe mnoštva partija i baznih pokreta od onoga što je konkretno u igri: trenutni mir, podela zemlje, sovjeti. “Ta provalija je provalija između revolucije *qua*

⁷⁵ Na i. m. 9-12

⁷⁶ Up. na i. m. 12

⁷⁷ Guattari, “Die Kausalität, die Subjektivität und die Geschichte“, 143

⁷⁸ Deleuze, “Vorwort. Dei Gruppenprobleme“, 12. d.

⁷⁹ Guattari, “Die Kausalität, die Subjektivität und die Geschichte“, 144

imaginarne provale slobode kroz kolosalno oduševljenje, *qua* magičnog trena opšte solidarnosti kad 'sve izgleda moguće', i teškog *rada* društvene obnove koju valja ustrojiti kad to oduševljenje treba da ostavi tragove u glomaznom društvenom sklopu".⁸⁰ Iza Lenjin/Žižekom preduzetog razdvajanja revolucionarnog događaja i kontinuiranog organizacionog rada (simptomatično označenog rečju obnova [*Wiederaufbau*]), insurekcije i konstitutivne moći, i uterivanja silom obeju korelativnih komponenti u stupnjeviti, odnosno fazni model, leži jedan gore opisani načelan problem: kao što je nemoguće razdvajanje Februarske i Oktobarske revolucije od revolucionarnih mikropolitika 1917. godine, tako svako razdvajanje vrši nasilje nad komponentama revolucionarne mašine. Kao što redukovanje događaja 1917. godine na dve revolucije zanemaruje molekularnost i procesualnost revolucionarnih praksi, tako redukovanje revolucionarne mašine na ustanak zamagljuje revoluciju konstitutivnih komponenti otpora i konstitutivne moći.

⁸⁰ Žižek, *Die Revolution steht bevor*, 11

Dvodimenzionalni krik

“Tvrđi se da nije moguć jedan određeni tip revolucije, ali istovremeno se shvata da postaje moguć drugi tip revolucije i to ne određenim oblikom klasne borbe, već molekularnom revolucijom koja ne pokreće samo socijalne klase i individue, već i neku mašinsku i semiotičku revoluciju.“ Guattari ⁸¹

Zapatistička Armija nacionalnog oslobođenja (EZLN) nakon više od deset godina bazičnodemokratskog organizovanja – sami Zapatisti su svakako isto tako povezani sa “500-godišnjim indigenskim otporom” još od Kolumbovog “otkrića” – 1. januara 1994. zauzela je San Kristobal de las Kasas i šest drugih okružnih mesta u oblasti Čjapas (Chiapas) u jugoistočnom Meksiku. U revoltu indigenske populacije Lakandonske prašume, Tzeltala, Tzotzila, Tholes i Tojabala, izborili su se Zapatisti pod motom “Ya basta!” (“Dosta više”) protiv nedostojnih životnih uslova Indigena ne samo u Čjapasu. Nakon samo dvanaest dana trajanja oružanog ustanka, Meksička vlada je proglasila primirje. U pregovorima sa Vladom koji su usledili ustanici/ce, maskirani skijaškim kapama kao znakom kolektivne anonimnosti, uporno su insistirali na principijelnoj transparentiji i javnosti njihovih aktivnosti. U leto 1996, par hiljada ljudi iz 40 razlićitih zemalja pozvano je na “intergalaktički susret” u prašumu; 1997, kao primer otvaranja i transnacionalizacije zapatistićkog pokreta, takav susret je odrđan u Španiji, kojim povodom je dogovoreno osnivanje mreže “Peoples' Global Action” znaćajne za pokret kritićki okrenut prema globalizaciji. Septembra 1997, 1111 Zapatista doputovalo je u Meksiko siti da javno iznesu ono što ih tišti; marta 1999, 5000 zapatistićkih delegata bilo je na putu po celoj zemlji. Marta 2001, 24 delegata EZLN započelo je *Zapaturu* kroz više saveznih drđava, da bi konaćno Nacionalnom kongresu u glavnom gradu podnelo uslove za ponovno prihvatanje dijalogu sa Vladom. Dok spremnost da se pregovara sa Vladom oko zakonski boljeg polođaja, po šemi klasićne revolucionarne teorije mođe izgledati reformistićki, revolucionarni aspekt te prakse istrajava na pomernjima vladavinskih i organizacionih formi usred pregovora: dnevne konferencije za štampu za vreme razgovora s predstavnicima/cama vlade, pozivanje savetnika/ca i gostiju na pregovore, kolektivne i konsenzusne odluke i stalna opozivost delegata forsiraju dekonstrukciju odnosa moći i politiku

⁸¹ Guattari, *Wunsch und Revolution*, 69

slamanja reprezentacije i klasifikovanja, i u isti mah omogućuju isprobavanje alternativnih oblika socijalne organizacije.⁸²

Džon Holovej, u svojoj teoriji nastaloj po uticajem zapatističkog pokreta, upozorava na razdvajanje postojećeg i predstavljivog, onoga što jeste i onoga što bi moglo biti: “Mi se izdižemo iznad samih sebe, egzistiramo u dve dimenzije (...). Živimo u nepravednom svetu, ali želimo da nije takav kakav jeste.”⁸³ Ove dve neraskidivo povezane dimenzije kolektivnog krika, kao krika užasa i nade⁸⁴ uslovljavaju dve isto tako povezane komponente revolucionarne mašine, komponentu otpora i komponentu eksperimentalnog isprobavanja konstitutivne moći. Prezentno formulisanje i druge dimenzije, izdizanja preko stanja-postojećeg, treba razumeti kao ukazivanje na to da se ne radi o nekoj dihotomiji otpora protiv realnog, sadašnjeg sveta, s jedne strane, i neke daleko-od-sadašnjeg nastajanja pomerene utopije, s druge strane. Naprotiv, radi se o prvim koracima po nekom naizgled novom terenu, postavljenom na stari teren, boreći se protiv tog starog terena i u isti mah ga koristeći, da bi ga se pretvorilo u nešto drugo. Dakle samo naizgled ovde je u igri neki potpuno *novi* teren. Zadobijanje zemlje može se odigravati samo na jednoj i istoj ravni imanencije, kao jedino mogućoj platformi za promenu i emancipaciju, polazeći od koje u svakom slučaju sve treba da bude preorganizovano što je moguće šire. U toj baglami između stvarnog i mogućeg stalno su u igri (izigravaju se) obe karte: “Biti izvan mere služi kao destruktivno oružje (dekonstruktivno u teoriji i subverzivno u praksi); a biti s one strane mere znači konstitutivnu moć.”⁸⁵

Nerazmršivo prepletene dimenzije “krika-protiv” i “pokreta kreativne moći”, kako Holovej takođe naziva dve komponente, otpor i konstitutivnu moć, očituju se najbolje – a ovde se ponavlja zahtev da se ne želi prosto preuzimanje države – “u borbama koje svesno teže najavi novog, u kojima se borba usmerava na to da se u svojoj formi ne reprodukuju strukture i prakse onoga protiv čega se bori, već da se štaviše stvaraju željene forme društvenih odnosa.”⁸⁶ Upravo usred tih heterogenih oblika otpora treba da se zbiva eksperimentalno isprobavanje onoga što se želelo kao “pravedan svet” a ne više da se projektuje u neku daleku budućnost ili u neko neizvesno vreme posle velike revolucije. Holovejovi primeri za sprežanje (onog) biti-protiv i eksperimenata na novim organizacionim formama pritom su manje spektakularni nego specifični: “Štrajkovi, u kojima se ne obustavlja samo rad već se pokazuju alternativni načini delanja (tim što se uspostavlja besplatni okolinski

⁸² Za ceo odeljak up. Holloway, “Der Aufstand der Würde. Zum Revolutionsverständnis der Zapatistas”; Huffschild, “Spinnen im Netz. Zapatismus als Maskerade und paradoxe Politik; Kastner, “Zapatismus und Transnationalisierung“

⁸³ Holloway, *Di Welt verändern ohne die Macht zu übernehmen*, 16

⁸⁴ Na i. m. Poglavlje 1; “Der Schrei“, 10-20

⁸⁵ Hardt/Negri, *Empire*, 376

⁸⁶ Holloway, *Die Welt verändern ohne die Macht zu übernehmen*, 176 d.

saobraćaj, što se izgrađuje alternativna zdravstvena zaštita); protesti na univerzitetima pri kojima se univerzitet ne samo prosto zaključava već se razvijaju drugi oblici učenja; zauzimanja zgrada koja ove pretvaraju u zajednički korisne centre, u kojima se odvija neki drukčiji oblik političkog delovanja; revolucionarne borbe u kojima se ne radi samo o obaranju režima, već o promeni iskustva društvenog života.“⁸⁷

Svi ti primeri indiciraju međusobnu povezanost otpora i konstitutivne moći. Odnos recipročnog preplitanja obeju komponenti opisuje se i u Delez/Gatarijevim pribeležkama o ratnoj mašini i kao odnos suplementarnosti: “Ako neki gerilski pokret, neki rat manjina, narodni rat ili neki revolucionarni rat odgovaraju svojoj suštini (suštini ratne mašine) onda je to zato što oni sebi za cilj postavljaju rat utoliko nužnije, što je on ,suplementarniji’: *oni mogu da vode rat samo pod uslovom da u isti mah grade i stvaraju nešto drugačije (...)*.”⁸⁸ Imajući u vidu specifičan pojmovni aparat kod Delez/Gatarija taj se pasaż može posebno dobro konkretizovati na primeru Zapatističkog ustanka: zapatistička ratna mašina nikako ne odgovara nekom vođenju rata usmerenog na “preuzimanje“ vlasti ili izbacivanje onih koji su na vlasti. Reč je o vođenju rata koje podrazumeva revoluciju kao rastakanje državnog aparata u lokalnom kontekstu i pritom permanentno inicira novopronalaženje socijalnih sklopova istog konteksta.

Ni zapatistička ratna mašina nikako nije magijski zaštićena od pretvaranja u državni aparat strukturalizacijom, ili da bude preuzeta od nekog državnog aparata koji je zloupotrebljava za vođenje rata. Ipak, tehnikama permanentnog propitivanja u pokretu (zapatistički moto koji se odnosi na ovo glasi: “preguntando caminamos“ [“propitujući se idemo napred“]) i neprestanog stavljanja u pitanje sopstvenog upravljanja (“mandar obedeciendo“) [“vladati skrušeno“], takva strukturalizacija postaje manje verovatna nego u mučeničkom gestu preuzimanja vlasti: “Nije neophodno osvojiti svet. Dovoljno nam je da ga iznova stvorimo.“⁸⁹

⁸⁷ Na i. m. 245 d.

⁸⁸ Deleuze/Guattari, *Tausend Plateaus*, 584

⁸⁹ “Primera Declaracion de la Realidad“, u: *La Jornada*, 30. 1. 1996, cit. po: Holloway, *Die Welt verändern ohne die Macht zu übernehmen*, 32

Otpor, insurekcija i konstitutivna moć kao nedeljivi trodimenzionalni proces

Pokreti i autori/ke koji se izjašnjavaju protiv jednodimenzionalnih predstava revolucije kao preuzimanja državnog aparata, razumevali su se počev od 19. veka mahom kao anarhistički ili su bili identifikovani/stigmatizovani kao anarhistički. Tako da ne zapanjuje što već kod pronalazača anti-etatističkog zadružnog (societernog) anarhizma, kod Prudona nalazimo predzvučnu zapatističku praksu: "Pod vladajućim aparatom, u senci političkih institucija društvo je polako i u miru gradilo svoj sopstveni organizam; ono je sebi dalo novi poredak koji je bio izraz njegove životne snage i autonomije."⁹⁰ Na tom mestu svakako postaje očigledno i to da neka konstitutivna praksa koja deluje mirno i polagano, podzemno obavljajući neku anarhističku vrstu kritičnijeg rada – ako se on uopšte opisuje kao tako malo ofanzivan kao organski razvoj kod Prudona – u predelu kapitalističke (kao i poznokapitalističke) rekuperacije pokazuje jednu znakovitu manjkavost. Da bi se pojasnila ta nedovoljnost ne moramo s Marksom posegnuti za prigovorom (protiv) reformizma, prigovorom da praksa menjačnica*, isključivanja međutrgovine i beskamatnih kredita ovde odgovara samo nekoj marginalnoj reformi u netaknutom okviru postojećih modela političke reprezentacije⁹¹: dualizam revolucije i reforme malo je izložen u ovom kontekstu jer se time teorijski konstruiše neprevladiva razlika između dveju apsolutno postavljenih pozicija, dok se u molekularnoj revolucionarnoj praksi ne može u čistom obliku sresti ni revolucionarni patos velike cezure ni neko, za reformističke kontekste tipično, zamagljivanje većih povezanosti.⁹²

Predstava da bi državni aparati i revolucionarne mašine mogli prosto živeti u mirnoj koegzistenciji, blisko Prudonovoj formulaciji, paralelno jedni kraj drugih, bez odnosa i konflikta, svakako je nemoguća na sličan način kako je Robespjer (*Robespierre*) označio "revoluciju bez revolucije" kao nemoguću. Otuda, nasuprot Prudonu, Holovej istrajava – posežući za Spinozinim pojmovnim aparatom - na tome da *potentia* (dakle "kreativna" ili kon-

⁹⁰ Cit. po Guérin, *Anarchismus, Begriff und Praxis*, 41

* "Banke" za razmenu, osnivane da organizuju trampu (prim. prev.)

⁹¹ Tu kritiku formulisao je Marks u "Osamnaestom brimeru Luja Bonaparte" na mestu (MEW 8, 122) gde uzima da govori o padovima proletarijata posle sloma Junske pobune iz 1948: "Jednim dijelom on (pariski proletarijat) se baca na doktrinarno eksperimentiranje, na osnivanje menjačnica i radničkih asocijacija, na pokret, dakle, koji se odriče toga da stari svijet promijeni pomoću njegovih vlastitih skupnih sredstava, nego pokušava da se spasi iza leđa društva, na privatna načina, unutar svojih ograničenih životnih uvjeta, te prema tome nužno propada" 18. Brumaire Louisa Bonaparte, Zagreb, 1934, str. 21.

⁹² Up. za ovo obračun između Lenjina i Luksemburgove na prelomnici veka prema 20. veku, ali i aktualne procese poput prakse Zapatista ili venecuelanski pokret u prvim godinama 21. veka, koji kao "bolivijanski proces" osciluje između polova reforme i revolucije.

stitutivna moć) nije alternativa koja sa *potestas* (“instrumentalna“ ili konstitutivna moć) prosto samo živi u miroljubivoj koegzistenciji. “Može izgledati kao da bismo mogli prosto negovati svoju bašticu, stvarati naš svet ispunjen ljubaznim odnosima, skanjerati se da umažemo ruke izmetom vlasti, ali to je iluzija Prakticovanje kreativne moći na način koji nije usredsređen na stvaranje vrednosti, može egzistirati samo kao antagonizam prema instrumentalnoj moći (vlasti).“⁹³

Neko kvazi “nevinost” paralelno sprovođenje alternative prema onome što Holovej naziva “instrumentalna moć“ na *čijem* terenu pre vodi u *splendid isolation* – u hermetičke koncepte *à la George-Kreis* i Mil-Komune (*Muehl-Kommune*) ili u partikularne getoe, čije predstave od lokalne autonomije naginju ka reakcionarnom esencijalizmu – a da bi se od njih mogli očekivati udari ka društvenoj promeni. Od pogrešne mogućnosti ispravnog načina života, ova alternativa se slama na predstavi da je navodno moguć neki nezavisan teren, pored i izvan globalno integrisanog kapitalizma. Holovej otuda vidi odnos “kreativne“ i “instrumentalne“ moći kao antagonistički. Ali, pošto se u dijagramu sila otpora i moći svaka protiv-moć, svaka anti-moć, dakle i Holovejeva “kreativna moć“ u svom antagonizmu prema “instrumentalnoj moći“ izlaže opasnosti da bude kooptirana, pored otpora i konstitutivne moći, pored “krika-protiv“ i “kreativne moći“, potrebna je i nova komponenta koja uzima u obzir preplitanje “krikova“.

Prudon je iza prvih godina samoupravljanja u radničkim asocijacijama posle 1848. uskoro ugasio svoj optimizam u odnosu na kvazi-automatsko sprovođenje zadružno-anarhističkog samoupravljanja. U tišini i skrivenosti, željena promena društva nije mogla da se dogodi. Otpor i konstitutivna moć morali su se pokazati kao potpuno nedelotvorni i bezazleni čim nisu bili *govorivi* i *vidljivi*, čim se nisu pojavili u svojoj konfrontativnosti, svojoj masovnosti, svojoj provali u zbivanje. Ne-pojavljivanje aspekata koji ne dospevaju u područje reprezentabilnog, takođe je jedna tehnika reprezentacije. Ta tehnika razdvajanja reprezentovanog i nereprezentovanog probija se – manje u postajanju vidljivim pojedinačnih grupa, nego kao načelno pojavljivanje mogućeg preplitanja praksi otpora – tamo gde se revolucija kao krtica pomalja ka površini. Ovdje konačno ponovo u igru ulazi dimenzija ustanka, pobune, ovoga puta svakako ne kao jednodimenzionalna ideja preuzimanja državne vlasti, već kao treća komponenta u nedeljivom trojstvu revolucionarne mašine.

Koncept tog trojstva prvi je počeo da razvija Antonio Negri u ustavno-teorijskom članku “Repubblica Costituente“, objavljenom na italijanskom, u kojem je razradio Kondorseov (*Condorcet*) stav “Svakoј generaciji njen ustav (konstitucija)“, do “konstitutivne republike“ bez konstitucije. Ponavljam mesto iz tog članka, od središnjeg značaja za našu temu, a koje kao moto slu-

⁹³ Holloway, *Die Welt verändern ohne die Macht zu übernehmen*, 52

ži ovom poglavlju: “Dolazi vreme da se zapitamo ne postoji li, kako teorijski tako i u praksi, jedna pozicija koja omogućuje pošteđu od padanja u posed mračnog i terorističkog bivstva države. Drugim rečima, radi se o tome da se potraži neko stajalište koje pruža distancu od predstave po kojoj je konstitucija prinudno upisana u državu; radi se o mogućnosti da se misli genealoški i da se učini vidljivom neka konstitutivna praksa. To stajalište postoji: kao svakodnevna insurekcija, kao permanentni otpor, kao konstitutivna moć.”⁹⁴

Gotovo deset godina posle tog ukazivanja na tri komponente revolucionarne mašine ideja se ponovo javlja u jednom drugom tekstu kao “tri elementa protivsnage“: u izlaganju u okviru Platforme 1 na Documenti 11 u Beču, Negri i njegov koautor Majkl Hart prezentuju bitne aspekte njihovog bestselera “Imperija” i dopunjuju je razmišljanjima o modernim i postmodernim oblicima protivsnage. “Otpor, ustanak i konstitutivnu moć definitivno moramo misliti kao nedeljiv proces tim što to troje biva skovano u jednu celovitu protivsnagu i na kraju jednu novu, alternativnu društvenu formaciju.”⁹⁵ Hart i Negri argumentuju da su otpor, insurekcija i konstitutivna moć u – nacionalnim prostorom i nacionalnim suverenitetom obeleženoj – moderni bili međusobno pocepani, počev od Francuske revolucije posmatrani kao spoljašnji jedni drugima, i uopšte, dolazili do izražaja kao različite revolucionarne strategije ili razdvojeni ili funkcionisali kao različiti istorijski momenti. Tek posle Hladnog rata i tendencijskog opadanja značaja nacionalne države (i nacionalnog ustanka koji se uvek iznova svodio na svoje polazište, internacionalni rat), sad opet postaje moguće razumeti otpor, ustanak i konstitutivnu moć kao kontinuum i tri komponente kao uzajamno imanentne.⁹⁶ Kao što će se dalje još pokazati na primeru Pariske komune, to istorijsko razlikovanje između vremena velike revolucije i vremena “Imperija” na osnovu jednog relativno nejasno konstruisanog istorijskog toka, nije skroz i bez daljnjeg održivo, u svakom slučaju zaključak je bez sumnje ubedljiv: trojnost revolucionarne mašine treba predstaviti kao uzajamno satkanu, sve tri komponente razvijaju se ipak po formi i pojavi saobrazno svojim kontekstima u vremenu i prostoru.

Što se tiče tačne analize triju komponenti u aktualnim revolucionarnim kontekstima, dosadašnja razrada i konkretizacija teze o nedeljivom procesu trojstva kod Hart/Negrija ponešto ostavlja otvorenim. Kao i u nekim drugim okvirima oba autora ovde ostaju nejasni, kako što se tiče teoretisanja, tako i partikularizacije. Metaforizovanje predmeta i spektakularan izbor pojmova

⁹⁴ Negri, “Repubblica Costituente“, 77

⁹⁵ Hardt/Negri, “Globalisierung und Demokratie“, 383 d.

⁹⁶ Na i. m. 380-382

(“meso“, “monstrum“, “kiborg-telo“)⁹⁷ teško da vode nekom konkretizovanju teze o preplitanju trojstva – a time ni ka odgovaranju na pitanje kako pre svega zamisliti insurekciju u vremenima “Imperije“.

A u vremenima rastućeg ograničavanja suverene nacionalne države i menjanja njenih funkcija ne traži samo insurekcija neku drugu formu od uobičajene forme nacionalnog ustanka – i otpor i konstitutivna moć slede druge šeme u različitim istorijskim i geopolitičkim sklopovima. U različitim kontekstima svagda se, prema tome, postavlja pitanje o povezivanju mikro-politika otpora, svakodnevne insurekcije i konstitutivne moći kao kolektivnog pronalaženja novog socijalnog i političkog “ustrojstva“. Pritom – naglasimo to još koji put – pojmovno trojstvo ne treba razumeti kao tok u vremenskom sledovanju, recimo kao niz: najpre otpor, potom revolt, zatim izgradnja novog, drukčijeg društva. Naprotiv, tri komponente se razvijaju kao proces koji se provlači kroz različite višestruko izlomljene prostore, povezujući ih na jednoj imanentnoj ravni jedne kraj drugih, jedne u drugima, tako da se ne mogu razlikovati. U onome što sledi, zbog toga se neće raditi manje o tome da se tri komponente pojedinačno istraže da bi se potom (implicitno ili eksplicitno) konkretizovali u različitim istorijskim kontekstima.

⁹⁷ Na i. m. 87. Još manje jasnoće unosi s tim povezano mesto u: Hardt/Negri, *Multitude*, 87.

Primat otpora

“Put savršene policijske kontrole nad svim ljudskim delatnostima i put slobodnog beskonačnog stvaranja svih ljudskih delatnosti jedan je i isti. (...). Prinudno idemo istim putem kao naši neprijatelji – pri čemu mi uglavnom malo prednjačimo – ali mora nam biti potpuno jasno da tim putem *idemo kao neprijatelji*. Pobeđiće bolji.“ (Situacionistička internacionala)⁹⁸

Po Fukou (*Michael Foucault*), otpora ima tamo gde ima moći. “A ipak, ili štaviše, upravo stoga, otpor nikad ne leži izvan moći“⁹⁹. Ako nema nekog apsolutnog *spolja* moći onda to svakako ne odgovara nekom nužnom i apsolutnom podređivanju otpora pod moć. Za Fukoa “striktno relacioni karakter odnosa moći“ ne znači, prvo, da je otpor samo posledično dejstvo, tobož neka negativna forma moći, time uvek samo pasivna i podređena strana. Drugo, otpor treba razumeti kao heterogen, kao mnoštvo tačaka-, čvorišta-, žarišta otpora, ne kao radikalnu provalu na *jednom* mestu Velikog Odbijanja, ne kao masivnu obustavu koja etablira dve temeljne suprotnosti, ne kao antagonizam, već kao nepravilno rasutu mnogostrukost tačaka otpora u jednom isto tako mnogostrukom predelu rascepa i granica koje se pomeraju. Jedno takvo razumevanje otpora kao mnogostrukosti odgovara više–ne-jedinstvenoj predstavi o “moći“: umesto kao ukupnost insitucija i aparata koji obezbeđuju poredak građanske države, Fuko razume moć kao mnogostrukost odnosa snaga koje organizuju jednu teritoriju.

Žil Delez u svojoj knjizi o Fukou ukazuje na konkretnu istorijsku pozadinu pred kojom je on karakteristično dalje razvijao svoju teoriju o moći i otporu: to su, s jedne strane, pokušaji oko i iza 1968. da se stvore teorijske postavke koje se upravljaju “kako protiv marksizma (ovde se misli na marksističko-lenjinistička strujanja i partije u okvirima “realnog socijalizma“ i u zapadnoevropskim državama, pre svega u Francuskoj Italiji) tako i protiv građanskih koncepcija.¹⁰⁰ S druge strane, na ovo utiče i iskustvo specifičnih borbi, koje su Fuko i drugi tokom 1970-ih vodili u različitim transverzalnim grupama, kojima je uspelo da za neko vreme ne padnu u “dečje bolesti komunizma“, totalitarizaciju, centralizaciju i strukturalizaciju, već da održe živom vezu različitih borbi. Za Fukoa bio je to, pre svega, angažman u “*groupe information prison*“, koja je informisala o prilikama u francuskim zatvorima i u vezi s tim pokretala akcije.

⁹⁸ S.I., “Die S. I. jetzt“, 86

⁹⁹ Foucault, *Der Wille zum Wissen*, 96

¹⁰⁰ Deleuze, *Foucault*, 38

Pred pozadinom tih iskustava, moć za Fukoa "nije toliko nešto što neko poseduje, već štaviše, nešto što se razvija, ne toliko stečena privilegija vladajuće klase, već štaviše skupno dejstvo njihovih strategijskih pozicija".¹⁰¹ Otpor je zamisliv samo u strategijskom polju tih veza moći, nipošto jedinstveno predstavljenih kao linearno vladanje jedne grupe nad drugom. U gustom tkanju veza moći koje prožimaju aparate i institucije, otpor se ne shvata kao samo negativna funkcija moći, kao spoj koji se najpre mora odvojiti od sistema moći, kao, na kraju, pasivno/reaktivna strana moći. "Oni (mnogi različiti oblici otpora) su u vezama moći druga strana, ono *nasuprot*, koje ne se ne da ukloniti mišljenjem."¹⁰² Fuko, dakle, u toj "poslednjoj karikaturi moći" (Džudit Batler, *Judith Butler*) istrajava, s jedne strane, na *jednom-pored-drugog* a ne *jednom-iza-drugog*, u nekom ne totalnom, nego skroz heterogenom sklopu moći i otpora, s druge strane, na nemogućnosti da se misli neko *spolja* tih odnosa.

Levi diskursi su propisno zaribali u Fukoovoj analizi, pre svega na aspektu imanencije protkanosti moći i otpora koji odriče mogućnost radikalne emancipacije u neko *spolja* (u smislu oslobađanja u nekoj oblasti koja leži s one strane odnosa moći). Fukoovo recepciono delovanje, shodno tome, tendira i tome da proizvodi slike slepe ulice, gumene ćelije, bezizlaznog totaliteta.¹⁰³ Mnogi su to razumeli kao uvod u defetizam i kao poricanje mogućnosti revolucije. Mnogostrukost i kompleksnost otpora kod Fukoa Džonu Holoveju izgleda toliko mnogostruka kao "umetničke fotografije ili slike", bez razvoja, gotovo da "delanje i njegov antagonistički razvoj" ne stoje u središtu Fukoovog razmišljanja. Na taj način u Fukoovoj analizi postojalo bi čitavo mnoštvo otpornosti, ali ne i mogućnost emancipacije. "Moguća je jedino konstelacija moći-i-otpora koja se beskonačno pomera."¹⁰⁴ I kod samog Fukoa nalazi se ta sumnja koja je prilično doprinela pregnantnom pomeranju fokusa Fukoovih istraživanja kasnih 1970-ih i 1980-ih, od analize moći i znanja ka problematizovanju samoupravljanja i "brige o sebi". Delez piše o toj prelomnoj tački u Fukoovom radu: "(...) nije li se on zatvorio u odnose moći? On je sam protiv sebe izneo sledeći prigovor: „to nam izgleda slično, uvek ista *nesposobnost da se prekorači linija*, da se pređe preko na drugu stranu'(...)"¹⁰⁵

Ako u okvirima Fukoovog mišljenja izgleda nemoguć jedan takav prelazak na drugu stranu, time nikako nije napušteno svako emancipatorsko

¹⁰¹ Foucault, *Überwachen und Strafen*, 38

¹⁰² Foucault, *Der Wille zum Wissen*, 96

¹⁰³ Up. Raunig, "Zu Fuß durch Sackgasse und durch sie hindurch. Fluchtlinien (aus) *Gouvernementalität*"; up. i Deleuze, Foucault, 133: "Ako se po okončanju Volje za znanjem Fuko našao u ćorsokaku onda to nije bilo na osnovu njegovog načina promišljanja moći, već pre jer je otkrio ćorsokak u koji nas uvodi sama moć, u našem životu i u našem mišljenju (...)"

¹⁰⁴ Holloway, *Die Welt verändern ohne die Macht zu übernehmen*, 55

¹⁰⁵ Deleuze, *Foucault*, 131 Originalni citat se nalazi u: Foucault: "Das Leben der infamen Menschen", 315

pozivanje na otpor. Džudit Butler je recimo ukazala na razliku koja Fukoov pojam otpora, nasuprot Lakanovom (*Lacan*), čini veoma plodnim za emancipatorske kontekste.¹⁰⁶ Dok je ovaj kod Lakana smešten u jednom području u kome praktično nema mogućnosti da promeni ono prema čemu stoji u opoziciji, kod Fukoa se otpor upravlja tačno prema moći, čiji je on efekat, kao što je i proizvodi. A i kod samog Fukoa nalaze se savršeno jednoznačna mesta: “Kao što mreža veza moći čini gusto tkanje koje prožima aparate i institucije, a da nije vezana za njih, tako se i rasejanje tačaka otpora rasipa preko društvenih slojeva i individualnih jedinica. I kao što država počiva na institucionalnoj integraciji veza moći, tako strategijsko kodiranje otpornih tačaka može voditi ka revoluciji.”¹⁰⁷

Očigledna diskrepancija između Fukoa i Holoveja leži u različitim pojmovima moći oba autora. Fuko bi se glatko mogao saglasiti s Holovejem da se svet može promeniti a da se ne preuzme (državna) vlast. Obrnuto, kod Fukoovog teoretizovanja moći i otpora ipak nedostaje sve što Holovej označava kao fundamentalni antagonizam, instrumentalna moć (*power-over*) kao antagonistička forma kreativnoj moći (*power-to*). Da bi se raščinila instrumentalna moć, za emancipaciju kreativne moći potrebna je po Holoveju neka radikalna anti-moć. Uvođenje jedne takve dihotomije u pitanje o moći, po Fukou ostaje problematično. Bio sad to pojam neke anti-moći, kao kod Holoveja, ili protiv-snage kao kod Negri/Harta, heterogeno ukrštanje moći i otpora Fuko misli mnogo otvorenije i ne u suprotnostima.

Ono što je zajedničko, očigledno se sastoji u tezi o zavisnosti moći od otpora. I po Holoveju, instrumentalna moć nije ništa više nego metamorfoza kreativne moći i stoga potpuno zavisna od nje. U uzajamnom delovanju između francuske poststrukturalističke teorije i italijanskih postmarksističko-operaističkih teorija, taj model, u kome se još može prepoznati odjek odnosa “proizvođačke” i “prisvajačke” klase kod Marksa, primenjen je na nekoliko različitih i srodnih pojmova; njegova najzgušnutija formulacija nalazi se u Delezovoj knjizi o Fukou: “Neki dijagram sila, pored (ili bolje ,naspram’) singularnosti moći koje odgovaraju njegovim vezama, zapravo pokazuje na singularnosti otpora, izvesne ,tačke, čvorove, žarišta’ koji sa svoje strane deluju na slojeve, ali ipak na način da omogućuju promenu. Još više, poslednja reč moći glasi *da je otpor primaran (...)*.”¹⁰⁸

Ova igra reči maksimalnim intenzitetom sažima Fukoov koncept moći i otpora. Moć, s jedne strane, zadržava *poslednju* reč, s druge strane, otpor je ipak *primaran*. Ukazivanjem da je otpor primaran, Delez uvodi i onu malu metodološku razliku koja ipak omogućuje “da se prekorači linija”: Dok Fuko na operativan način čini opisivim pojmove moći i otpora, kod Deleza, recimo

¹⁰⁶ Butler, *Psyche der Macht. Das Subjekt der Unterwerfung*, 94

¹⁰⁷ Foucault, *Der Wille zum Wissen*, 97

¹⁰⁸ Deleuze, *Foucault*, 125, up. i 131

u postavljanju u odnos državnog aparata i ratne mašine ili želje i moći, postaje jasno da pojam "primarno" nije usmeren prvenstveno na neki vremenski sled, već na odnos zavisnosti.¹⁰⁹ S Delezom se otvara poenta da "socijalno polje pruža otpor pre nego što se organizovalo prema strategijama"¹¹⁰, da se moć na izvestan način može graditi samo na otporu. Prema tome, moć nije samo u figurama rekuperacije i kooptiranja, već je načelno treba razumeti kao podređenu komponentu u njenom odnosu prema otporu. Otpor - kontra površnom značenju reči kao *protiv*pozicija, Opozicija – od reaktivne postaje ofanzivna, u samoj sebi zasnovana figura.

U jednoj fusnoti Delez upućuje na, kod Fukoa čujan, odjek operaističkih teza Marija Trontija "*Radnik i kapital*" o "radničkom otporu" koji prethodi strategijama kapitala.¹¹¹ Preko tradicijskih linija postmarksističkog italijanskog operaizma taj eho odjekuje i kod Harta i Negrija, kad oba autora "Imperije" i "Multitude" razumeju kao uzajamno zavisne, u slično postavljenom odnosu, između ostalog kao u slici dvostrukog orla,¹¹² a ipak na nekim mestima naglašavaju prethodnost produktivne snage mnogostrukosti (Multitude) prema praznoj, spektakularnoj mašini imperijalnog gospodarstva: "U svim slučajevima imperijalno upravljanje deluje regulativno a ne konstitutivno (...)"¹¹³ Aktivnosti te imperijalne vladavine ostaju ograničene na jednu negativnu funkciju koja u bitnom odgovara logici reakcije i krađe. Regulativna i represivna imperija koja sama ne raspolaže nikakvom pozitivnom stvarnošću reaguje na mnogostrukost, biva pokrenuta mnogostrukošću. Otpor se u izvesnoj meri postavlja ispred svog objekta, postaje "prethodnicom moći".¹¹⁴

Za Hart/Negrija u "Imperiji" na toj se pozadini pojavljuje i nužnost za nove *forme* otpora. "Volja da se bude protiv" na modulantnoj ravni imanencije globalizacije ne izražava se više samo u statičkim oblicima otpora, poput sabotaze, već u pokretljivijim fenomenima. Hart i Negri i ovde preuzimaju pojmove od Delez/Gatarija, recimo dezercija, egzodus ili nomadizam,¹¹⁵ naglašavajući pre svega procese pražnjenja koji destabilišu i destrukturali-

¹⁰⁹ Up. i Deleuze, *Lust und Begehren*, 25. U toj sveščici Delez pokušava da ocrta teorijske razlike i zajedničkosti između njegove pozicije i Fukoa.

¹¹⁰ Deleuze, *Foucault*, 125

¹¹¹ Na i. m. Fusnota 26. U 1960-im ta se figura, osim u operaizmu, pojavila i u spisima Situacionističke internacionale: "Moć živi od potčinjavanja. Ona ne proizvodi ništa, ona samo rekuperira". (S.I., "All the King's Men", 37, up. i ovog odeljka)

¹¹² Hardt/Negri, *Empire*, 73-75

¹¹³ Na i. m. 368

¹¹⁴ Na i. m. U Hardt/Negri, *Multitude*, 82, ta se figura ponavlja ("(...) tako je *otpor primaran naspram moći*.") u rezonanci sa predgovorom prvog toma "Kapitala" kod Marksa: "Iako Marksovo izlaganje počinje kapitalom, njegovo je istraživanje ipak moralo početi od rada i permanentno tvrditi da je u stvarnosti rad primaran. Isto važi za *otpor*."

¹¹⁵ Hardt/Negri, *Empire*, 222-226

zuju¹¹⁶ moć. Izgleda da se relevancija tih pojmova i mobilnosti koja im je inherentna zasniva na tome da pre svega uopšte nije jasno ko ili šta bi mogao biti cilj otpora u jednom globalnom okruženju, kako i gde bi se mogli odrediti protivnici/ce. U gore opisanoj situaciji probijanja države kao objekta revolucionarne želje i širenja kompleksnosti sklopova moći izgleda da postaje sve teže shvatiti specifičnu razliku.

Taj otežani položaj rastuće neshvatljivosti odnosa moći Hart i Negri opisali su pojmom “ne-mesta eksploatacije”.¹¹⁷ Eksploatacija i opresija postaju amorfnu na takav način da naizgled više ne postoji mesto na kome bi se čovek pred tim mogao osećati sigurnim. No, šta na ovom mestu može biti ofanzivna forma tog biti-protiv kad nam pretilo da utonemo u jedno jedino sveobuhvatno globalizacijski-kritično opšte mesto: “Moć je svuda i istovremeno nigde”? U *Imperiji* se za tu situaciju bez nekog *spolja* koje se može predstaviti i bez centra moći predlaže sledeća, zapanjujuće jednostavna, strategija: ako mehanizmi moći funkcionišu bez centra i bez centralnog upravljanja, onda postaje naprosto nužno da se on napada sa svakog mesta, iz svakog lokalnog konteksta.¹¹⁸ Ovo je izgleda pogodna teorijska pretpostavka za mikropolitike prakse koje na heterogeni način pružaju otpor protiv parcijalnih aspekata komande koja postaje globalna.

¹¹⁶ Nešto problematičniji primer Harta i Negrija (*Die Arbeit des Dionysmos*, 129) za efektivnost širenja praznine jeste implozija realnog socijalizma oko 1989, koja se ovde ne koncipira i kao efekat kapitalističkog *spolja*: “Protiv stvarnog (pravog) komunizma pojavio se komunizam bez sećanja, nasleđa i tradicije, bez ideologije. Pokret masovne kooperacije organizovan je u nedostatku tradicije rešavanjem na egzodus, praktičnom potajnošću oslobođenja. Odlazak, bekstvo i odricanje srušili su Berlinski zid.”

¹¹⁷ Hardt/Negri, *Empire*, 220-222

¹¹⁸ Na i. m. 223: “Ako dakle više ne postoji mesto koje može da važi kao neko *spolja* onda moramo na svakom mestu biti protiv.” Up. za ovo i Raunig, “Kriegsmaschine gegen das Empire“, 6. d.